

Mateja Ratej

Ivan Šusteršič v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev

UDK 328.13: 929 Šusteršič I.

UDC 328.13: 929 Šusteršič I.

RATEJ Mateja, dr., znanstvena sodelavka, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Ivan Šusteršič v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3-4, str. 406–431, cit. 176

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtorica se v razpravi, ki je bila prvič predstavljena na simpoziju o Ivanu Šusteršiču ob 80. obletnici smrti na ZRC SAZU 1. decembra 2005, ukvarja s politično dejavnostjo nekdanjega vodje SLS, ki se je aprila 1922 prvič po oblikovanju jugoslovanske države vrnil v domačo politiko z izdajo brošure *Moj odgovor*. Med drugim avtorica ugotavlja, da nekdanjih rivalov v SLS Antona Korošca in Šusteršiča tudi v začetku dvajsetih let 20. stoletja niso razdvajala načelna vsebinska nasprotja o ključnih političnih vprašanjih, temveč je nezmožnost njunega sodelovanja koreninila v različnosti njunih političnih taktik in vizij za dosego čimbolj ugodnega položaja Slovencev v okviru Kraljevine SHS. Po vrnitvi iz tujine je Šusteršič težko sledil spremenjenim političnim razmeram in na volitvah ni bil uspešen, hkrati pa je prav zaradi neobremenjenosti z ustanovnimi zaslugami njegova politična refleksija dragocena za razumevanje jugoslovanske države v prvih letih njenega obstoja.

Ključne besede: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ivan Šusteršič, Slovenska ljudska stranka, Narodna ljudska stranka, Ljudski tednik/dnevnik

Avtorski izvleček

RATEJ Mateja, PhD., Scientific Collaborator, Centre for Interdisciplinary Research, The Scientific research centre of Slovene academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Ivan Šusteršič and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (142), No. 3-4, pp. 406–431, 176 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The text was first presented at a conference dedicated to Ivan Šusteršič that took place at the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts on December 1, 2005, which marked the 80th anniversary of Šusteršič's death. It focuses on political activities of Šusteršič, a former leader of the Slovene People's Party (*Slovenska ljudska stranka*), who returned to Slovene politics in April 1922 with the publication of a text titled *My Reply (Moj odgovor)*; this was his first appearance in Slovene politics after the establishment of the Yugoslav State. Among other things, the author of this article establishes that at the beginning of the 1920s, Anton Korošec and Ivan Šusteršič, who were former rivals in the Slovene People's Party, were once again separated not by opposite opinions on key political issues; instead, their inability to cooperate was based on their different political tactics and visions on how Slovenes could attain the best position within the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes. After having returned to Slovenia from abroad, Šusteršič was unable to successfully keep up with the changed political situation, and lost the 1923 election. On the other hand, it is possible to say that due to his absence from Slovene politics during the establishment of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, and his subsequent lack of being overburdened with merits for this process, his political activities and beliefs represent a valuable contribution to our understanding of the first years of the Yugoslav state.

Key Words: Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, Ivan Šusteršič, Slovene People's Party, National People's Party, *Ljudski tednik/dnevnik*

Narodno Vijeće v Zagrebu kot najvišje predstavniško telo, oblikovano za politično osamosvojitve jugoslovanskih narodov v avstro-ogrski monarhiji, je 19. oktobra 1918 izdalo t. i. Razglas o narodni samoodločbi Slovencev, Hrvatov in Srbov nasproti Avstro-Ogrski, s čimer je negativno odgovorilo na Manifest cesarja Karla s 16. oktobra 1918 o preoblikovanju monarhije na federativni osnovi.¹ Deželni odbor Kranjske z deželnim glavarjem Ivanom Šusteršičem² na čelu je 22. oktobra 1918 izdal obvestilo, da pozdravlja razglas Narodnega Vijeća in se mu v celoti pridružuje. Obvestil je javnost, da bo opravljal le še tekoče posle in se pripravljaj na izročitev poslov prihodnji legitimni državni oblasti. Ivan Šusteršič je v časniku *Resnica* 26. oktobra 1918 zapisal: »V Narodnem Vijeću pa vidimo sedaj reprezentante pretežne večine jugoslovanskega naroda in hočemo to upoštevati.«³ Narodni svet za slovenske dežele in Istro v Ljubljani je kot vrhovno politično predstavništvo, ki je prevzelo vodenje slovenskega narodnega gibanja v monarhiji, Ivana Šusteršiča še isti dan odstavil.⁴

¹ Perovšek, *Slovenska osamosvojitve*, 39–40.

² V razpravi uporabljam zapis priimka Šusteršič, kot sta ga v dokumentih obravnavanega obdobja zapisovala Ivan in soproga Bogomila. Tako so priimek po prevratu v večini primerov zapisovali tudi v vodilnih slovenskih političnih časnikih: *Slovenec*, *Jutro*, *Straža*, *Slovenski narod*, *Kmetijski list*; v *Avtonomistu* se priimek pojavlja kot Šušteršič, v glasilu *Jugoslavija* tudi kot Sušteršič). V brošuri *Moj odgovor* je ime zapisano kot Šušteršič.

³ Deželni glavar dr. Ivan Šusteršič o položaju, *Resnica*, 26. 10. 1918, 2.

⁴ Dolinar, *Odsotnost slovenske državne misli*, 27; Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič*, 439; Perovšek, *Slovenska osamosvojitve*, 44.

Liberalni politik Ivan Hribar je v svojih Spominih potek odstitve Ivana Šusteršiča takole opisal: »Vodstvo deželne uprave je bil (Ivan Šusteršič, op. MR) sicer že 22. oktobra izročil dr. Trillerju, a deželnega glavarstva ni bil odložil. Ker ni hotel razumeti položaja sam, treba mu ga je bilo pojasniti. Zato je Narodno veče v Zagrebu sklenilo naročiti Narodnemu svetu v Ljubljani, naj ga pozove, da odstopi. Pismo Predsedstva Narodnega sveta, Ljubljana 26. oktober 1918: 'Preblagorodni, velečenjeni gospod deželni glavar! Po naročilu Narodnega veća v Zagrebu, najvišje politične oblasti v Jugoslaviji, si usojam sporočiti Vašemu Preblagorodju sledeče: Z ozirom na Vaše politično delovanje med vojsko ne moreta imeti Narodno veče v Zagrebu in Narodni svet v Ljubljani nikakršnega zaupanja v delovanje Vašega Preblagorodja. Radi tega je sklenilo predsedstvo Narodnega sveta v svoji seji dne 26. oktobra tega leta, da ne smatra od dne 27. oktobra dalje Vašega Preblagorodja kot deželnega glavarja dežele Kranjske ter prosi, da izročite vse agende, ki se tičejo deželne uprave Narodnemu svetu v Ljubljani, da se bo mogla deželna uprava nemoteno dalje razvijati. Predsedstvo Narodnega sveta si usoja tudi sporočiti, da smatra Vaše Preblagorodje odgovornim za dosedanjo vršitev deželne uprave. Naj sprejme Vaše Preblagorodje izraze odličnega spoštovanja.'«

Hribar, *Moji spomini*, II. del, 268–269.

»Zares, tragičen konec poprej tako mogočnega moža,« je 27. oktobra 1918 v svoj dnevnik zapisal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič.⁵ Za Ivana Šusteršiča, ki je še januarja in oktobra 1918 s cesarjem Karlom govoril o oblikovanju narodnih vlad v avstrijskem delu monarhije, v nastajajoči jugoslovanski državi ni bilo mesta.⁶ Iz Ljubljane se je zaradi nevarnosti atentata nanj 28. oktobra 1918 umaknil na Dunaj.⁷ Dan za tem je bila oblikovana Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje: Kraljevina SHS) pod srbsko dinastijo Karadorđević. Ivan Šusteršič se je zadrževal na Dunaju do konca januarja 1919, nato je bil do konca marca 1920 v Švici,⁸ do novembra 1920 pa v Italiji. Od decembra do marca 1921 je bil po lastnem pričevanju v avstrijskem Innsbrucku in se nato ustalil v Voldersu na avstrijskem Tirolskem. Zgodovinar in avtor Šusteršičeve biografije Janko Pleterški ni našel podatkov o tem, da bi Šusteršič v tem času opravljal kakršnokoli plačano delo.⁹

Nekdanji karizmatični vodja (Vse)Slovenske ljudske stranke (dalje: SLS) po odhodu v tujino ni ostal neopažen v notranji politiki mlade jugoslovanske države. Hrvaški emigranti – legitimisti – so leta 1919 v Avstriji ustanovili Hrvaški revolucionarni komite, po vzpostavitvi režima Miklósa Horthyja na Madžarskem pa v Budimpešti organizirali Hrvaško legijo. Po njihovem načrtu naj bi pristaši nekdanjega avstro-ogrskega cesarja Karla napadli Kraljevino SHS iz Italije in Madžarske, pristaši s prestola odstranjenega črnogorskega kralja pa bi vdrli v Črno goro. Za svoj vojaški načrt so novačili tudi slovenske vojake v italijanskem ujetništvu, pri čemer je po pisanju Manka Gagliardija,¹⁰ enega od vodij omenjenega gibanja, sodeloval tudi Ivan Šusteršič, ki je iz Švice navezal stik s Karlom in hrvaško emigracijo.¹¹ Po sklenitvi Rapalske pogodbe med Italijo in Kraljevino SHS o rešitvi jadranskega vprašanja novembra 1920 je Italija jugoslovanske ujetnike izročila Kraljevini SHS.¹²

⁵ Nadškofijski arhiv Ljubljana (dalje NAL), A. B. Jeglič, Dnevnik, 27. 10. 1918.

⁶ Šusteršič, *Moj odgovor*, 81, 93.

⁷ Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 70–71; Hribar, *Moji spomini*, II. del, 268–269; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, 187.

⁸ Ivan Šusteršič je bil politično dejaven v Švici že v letih 1917–1918 (več o tem: Pleterški, *Dejavnost dr. Ivana Šusteršiča v Švici v letih 1917–1918*, 211–222; Grdina, *Nekaj opazk o Šusteršičevi politiki*, 351–365), zato so ga jugoslovanske obveščevalne službe po njegovih besedah spremljale tudi v letih 1919–1920. Jugoslovansko veleposlaništvo v Bernu naj bi od švicarske vlade zahtevalo njegov izgon, leta 1919 pa zavmilo Šusteršičevo prošnjo za pridobitev jugoslovanskega potnega lista. (O tem: Šusteršič, *Moj odgovor*, 77.)

⁹ Pleterški, *Dr. Ivan Šusteršič*, 445.

¹⁰ Junija 1922 je v glasilu Slovenske ljudske stranke *Slovenec* izšla recenzija Gagliardijeve knjige, v kateri avtor kljub takratni spolitiziranosti Šusteršičeve osebe ob izdaji brošure *Moj odgovor* ni omenjal Šusteršičeve dejavnosti leta 1919.

Politične novice, *Slovenec*, 9. 6. 1922, 2.

¹¹ Izdajalec dr. Šusteršič na delu, *Kmetijski list*, 18. 12. 1919, 6; Dr. Šusteršič med zarotniki, *Kmetijski list*, 8. 7. 1920, 3; Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 29; Več o tem: Rahten, *Zaveznitva in delitve*, 242–245.

¹² Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 29–30.

Čeprav zgodba o Šusteršičevi vpletenosti v novačenje vojakov v Italiji v večini slovenskih političnih časnikov ni bila izpostavljena,¹³ ji je ljubljanski odvetnik in Šusteršičev pristaš Vladimir Pegan kot pravni zastopnik Bogomile Šusteršič sredi decembra 1919 očitil prav to; zanikal je vpletenost Ivana Šusteršiča v projekt novačenja slovenskih ujetnikov v Italiji, Bogomila pa je bila pripravljena pod prisego potrditi, da soprog Ivan Šusteršič v tistem času ni imel niti osebnih niti pisnih stikov s politiki ter ni potoval v Italijo.¹⁴ To ni bilo res, saj je Šusteršič januarja 1919 na Dunaju in marca 1919 v Rimu preko posrednikov skušal prepričati italijansko vlado, naj odstopi od nekaterih določil londonskega pakta v korist Slovincem in Hrvatom ter si tako zagotovi ugodnejši politični položaj na Jadranu,¹⁵ razmišljal je o postopnem oblikovanju slovensko-hrvaške republike, podonavske konfederacije s Kraljevino Srbijo in v končni fazi tudi s Kraljevino Bolgarijo.¹⁶ Prizadevanja Bogomile Šusteršič so bila jasen znak, da je bil Šusteršič pozoren na svojo politično podobo v Kraljevini SHS.

Slovensko in jugoslovansko javnost je v začetku aprila 1921 vznemiril prihod zadnjega habsburškega cesarja Karla I. na Madžarsko in njegov neuspeli vojaški poskus prevzema oblasti oktobra istega leta.¹⁷ Takrat z izjemo glasila SLS *Slovenec* slovenski politični časniki Šusteršiča niso povezovali s političnimi in vojaškimi akcijami legitimistov.¹⁸ Karlov prihod na Madžarsko je pozimi 1921 bolj odmeval zaradi politične afere ministra za obrambo Milivoja Zečeviča, ki je dal po Karlovem poskusu prevzema oblasti vpoklicati 6.000 nabornikov na jugoslovansko-madžarsko mejo in jih je zaradi slabe oskrbe 299 umrlo, okrog 1.000 pa obolelo.¹⁹ V zvezi s Šusteršičem in bivšim avstro-ogrskim cesarjem velja omeniti tudi spor med štajersko duhovščino in mariborskim odvetnikom Vladimirjem Sernecem, ki se je zaključil sočasno s Karlovim pučem na Madžarskem, pričel pa že sredi novembra 1920. Liberalni politik je duhovnike na shodu Jugoslovanske demokratske stranke v Mariboru obtožil sodelovanja s Šusteršičem in snovanja idej o obnovitvi avstrijske monarhije. Duhovniki so Serneca pozvali k predložitvi dokazov za svoje trditve, Slovenska kmetiska zveza kot predstavnica SLS na Štajerskem pa se sredi novembra iz protesta ni udeležila skupnega shoda strank v Mariboru, sklicanega zaradi koroškega vprašanja, čeprav je imela svoje zastopstvo v organizacijskem

¹³ Dr. Šusteršičevo delo v inozemstvu, Slovenski narod, 10. 12. 1919, 4; Dr. Šusteršič v tuji službi?, Slovenski narod, 19. 12. 1919, 1; Izdajalec dr. Šusteršič na delu, Kmetijski list, 18. 12. 1919, 6.

¹⁴ Politične vesti, Slovenec, 18. 12. 1919, 2.

¹⁵ Več o tem: Kacin – Wohinz, *Tajni predlog Ivana Šusteršiča*, 197–199; Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič*, 449–452.

¹⁶ Deželni glavar dr. Ivan Šusteršič o položaju, Resnica, 26. 10. 1918, 2; Pogajanja v Nišu, Ljudski dnevnik, 8. 3. 1923, 1; Šusteršič, *Moj odgovor*, 125 in 135–136.

¹⁷ Bivši cesar Karl se je vrnil na Madžarsko, Straža, 6. 4. 1921, 1; Karl zopet na Madžarskem, Slovenski gospodar, 27. 10. 1921, 1; Protest celjskih Slovencev proti Habsburgovskim pustolovščinam, Nova doba, 27. 10. 1921, 1; Karl Habsburg zopet na Madžarskem, Jutro, 23. 10. 1921, 1; Karl in Zita Habsburg ujeta, Jutro, 25. 10. 1921, 1.

¹⁸ Glej npr.: Politične vesti, Kmetijski list, 3. 11. 1921, 3; Šusteršič pride nazaj, Kmetijski list, 10. 11. 1921, 2.

¹⁹ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I. del, 396–397.

odboru.²⁰ Spor so v štajerskem krogu SLS ponovno obudili v predvolilni kampanji za občinske volitve v Mariboru aprila 1921, ko so Vladimirju Sernecu postavili enotedenski ultimatum za predložitev dokazov o povezavah mariborske duhovščine s Šusteršičem in ga nato, ker ultimata ni izpolnil, v časniku *Straža* označili za lažnivca.²¹ Sernečeva politična taktika je zanimiva tudi zato, ker je Šusteršič v pismu Odboru odvetniške zbornice v Ljubljani v začetku leta 1923, ko se je boril za ponovni vpis v imenik odvetnikov, med drugim izpostavil, da je med prvo svetovno vojno kot deželni glavar mariborskega odvetnika rešil iz zapora.²²

Domneve o ponovni vrnitvi Šusteršiča v Ljubljano so se po prevratu redno pojavljale v slovenskih časnikih, vendar nobena politična stranka ni želela dajati vtisa o povezanosti z njim kot pomembnim članom avstro-ogrske politične preteklosti.²³ Fama, ki se je v slovenskem političnem prostoru prijela zadnjega kranjskega deželnega glavarja v letih njegovega bivanja v tujini, je dobila oprijemljivo vsebino, ko je Ivan Šusteršič aprila 1922 izdal brošuro *Moj odgovor* in v njej podal svojo oceno delovanja SLS.²⁴ Slovenske politične stranke so se začele hipoma pripravljati na umestitev novega političnega subjekta v slovenski politični prostor tako, da so pričele oblikovati (politično korektna) stališča do prvega slovenskega političnega begunca.²⁵ »*Naši so se pripravili na najhujši odpor,*« je zapisal v dnevnik ljubljanski škof Jeglič, misleč na vodstvo SLS.²⁶ V aprilu 1922 je potekala intenzivna medijska promocija Šusteršičeve brošure v časniku liberalnih starinov *Slovenski narod*, ki so vest o njenem izidu objavili prvi in vsebino brošure prvi komentirali.²⁷ Do Šusteršiča so se, ker so bili zaradi diskrepance med odnosom do nekdanjega političnega prvaka SLS pred prvo svetovno vojno²⁸ in po njej iz katoliškega tabora večkrat izzvani,²⁹ tudi jasno opredelili: »*Kakor uvažujemo velike*

²⁰ Na naslov dr. Vl. Serneca, *Straža*, 10. 11. 1920, 3; Še enkrat g. dr. Sernecu v Mariboru!, *Straža*, 12. 11. 1920, 3; SLS in mariborski protestni shod, *Straža*, 19. 11. 1920, 3; Za Koroško, Slovenec, 25. 10. 1920, 5–6; 'Straža' prosim potrpljenja, *Tabor*, 12. 11. 1920, 2; *Straža*, *Tabor*, 18. 11. 1920, 2; Nerodnost naših klerikalcev, *Tabor*, 23. 11. 1920, 2.

²¹ Na naslov g. dr. Vladimira Serneca v Mariboru, *Straža* – posebna izdaja, 22. 4. 1921, 2; Dr. Vladimir Sernec, *Straža*, 13. 5. 1921, 3.

²² NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo odboru odvetniške zbornice, št. 9/1923.

²³ Glej npr.: Politične vesti, *Slovenec*, 5. 4. 1922, 2; 10. 6. 1922, 2; Dr. Šusteršičeva brošura, *Avtonomist*, 8. 4. 1922, 3; Dnevne vesti, *Avtonomist*, 22. 4. 1922, 3; 12. 8. 1922, 3; 16. 12. 1922, 3; 30. 12. 1922, 4; Povratek dr. Šusteršiča, *Avtonomist*, 4. 11. 1922, 3; Politične beležke, *Jutro*, 9. 4. 1922, 2; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 12. 12. 1922, 3.

²⁴ Dr. Šusteršič se vrne v Ljubljano, *Avtonomist*, 15. 8. 1921, 1; Dnevne vesti, *Avtonomist*, 21. 1. 1922, 3; Šusteršič v Jugoslavijo?, *Jutro*, 15. 4. 1922, 3; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 21. 5. 1922, 5; 11. 6. 1922, 4; 10. 8. 1922, 4; 7. 11. 1922, 3.

²⁵ Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič*, 444.

²⁶ NAL, A. B. Jeglič, *Dnevnik*, 17. 4. 1922.

²⁷ Glej npr. prispevke v časniku *Slovenski narod*: Dnevne vesti, 5. 4. 1922, 4; 6. 4. 1922, 3; 7. 4. 1922, 4; 8. 4. 1922, 3; 9. 4. 1922, 4; 14. 4. 1922, 3; 19. 4. 1922, 3; 22. 4. 1922, 3; 26. 4. 1922, 3; 27. 4. 1922, 4; 28. 4. 1922, 3; Kriza v klerikalni stranki, 6. 4. 1922, 1; O složnosti v klerikalni stranki, 13. 4. 1922, 1; Dr. Šusteršič redivivus, 14. 4. 1922, 1.

²⁸ O političnem rivalstvu med liberalnim prvakom Ivanom Tavčarjem in katoliškim Ivanom Šusteršičem glej: Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*.

²⁹ Glej npr.: Politične vesti, *Slovenec*, 5. 4. 1922, 2; Politične novice, *Slovenec*, 7. 4. 1922, 2; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 3. 5. 1922, 3; Dnevne novice, *Slovenec*, 26. 4. 1922, 3; 27. 4. 1922, 3; 28. 4. 1922, 3; Dnevne novice, *Slovenec*, 19. 1. 1923, 2; 20. 1. 1923, 2.

Šusteršičeve sposobnosti, tako ga predobro poznamo kot politika brez skrupljev, da bi mu mogli zaupati v trenutku, ko so se mu baje odpre oči in je postal iz Savla Pavel. /.../ Smotrlili bomo borbo, ki se napoveduje v klerikalni stranki, budno in pazno s puško ob nogi.»³⁰

Šusteršičevo brošuro je založil konzorcij, katerega člana sta bila med drugim Šusteršičeva pristaša odvetnik Vladimir Pegan in kanonik Jožef Šiška.³¹ Škof Jeglič si je prav tako priskrbel izvod brošure in že maja 1922 olajšano ugotavljal, da je Moj odgovor spodleteli projekt.³² Podobnega mnenja je bil Albin Prepeluh, predsednik upravnega odbora Blasnikove tiskarne, ki je brošuro tiskala. V katoliškem taboru so mu zato očitali konflikt interesov in mu celo grozili s sankcijami,³³ kar priča o netransparentnem razmerju med Prepeluhovim avtonomističnim gibanjem in SLS oz. med glasiloma *Avtonomist* in *Slovenec* v tistem času.³⁴ *Avtonomist* je, denimo, o Šusteršiču in brošuri pisal skopo in neopredeljeno,³⁵ Albin Prepeluh pa je v *Slovencu* (in ne v *Avtonomistu*) »kategorično zanikal enkrat za vselej«, da bi zaradi Šusteršičeve brošure kdorkoli interveniral pri njem ter da kot predsednik upravnega odbora tiskarne ne odloča o prevzemanju posameznih poslov.³⁶

Anton Novačan, literat in agilni vodja Slovenske zemljoradniške oz. republikanske stranke, je ob izidu Šusteršičeve brošure slikovito zapisal: »*Stari volk ima še ostre zobe in je posebno g. dr. Korošca* (načelnik SLS, op. MR) *hudo ogriznil.*«³⁷ Tudi v Samostojni kmetijski stranki, neposredni politični tekmici SLS, so izid brošure v začetku aprila 1922 težko pričakovali,³⁸ njen prihod na tržišče so v strankarskem glasilu *Kmetijski list* spremljali v dramatičnem slogu: »*častno izpričevalo za drja. Šusteršiča kot zmožnega politika*«, »*tako uničujoča obsodba klerikalizma, kakršne še ni doživel slovenski svet*«, »*navaja /.../ tako močna dejstva, da je vprašanje nagibov popolnoma stranskega pomena*«, »*ima v zalogi še veliko pikantnega in smrtnega orožja*«, »*smrtnonevarna rana*« za SLS ipd.³⁹ Tudi v demokratskem glasilu *Jutro* so promptno reklamirali Šusteršičevo brošuro in v nadaljevanjih objavljali odlomke iz nje, na kar so se v SLS odzvali z domnevmi, da stoji za političnimi akcijami Ivana Šusteršiča prvak Jugoslovanske demokratske stranke v Sloveniji Gregor Žerjav.⁴⁰ Žerjav je bil v tistem času minister za socialno

³⁰ Naše stališče napram Šusteršiču, Slovenski narod, 15. 4. 1922, 3.

³¹ Domače vesti, Jutro, 15. 4. 1922, 3.

³² NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 43, Brošura Ivana Šusteršiča Moj odgovor; NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 2. 5. 1922.

³³ Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 547–548.

³⁴ Politične vesti, Naprej, 27. 4. 1922, 2; Dnevne vesti, Slovenski narod, 5. 5. 1922, 3.

³⁵ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 13. 4. 1922, 3; Dnevne novice, Slovenski narod, 16. 4. 1922, 5; 5. 5. 1922, 3; Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 147–148.

³⁶ Dnevne novice, Slovenec, 19. 4. 1922, 2.

³⁷ Domače vesti, Naša vas, 20. 4. 1922, 2.

³⁸ Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

³⁹ Šusteršičeva knjiga, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1; Kaj je povedal dr. Šusteršič, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1–2.

⁴⁰ Uvodnik, Jutro, 13. 4. 1922, 1; Odgovor dr. Šusteršiča, Jutro, 13. 4. 1922, 2; Še nekaj odlomkov iz Šusteršičeve brošure, Jutro, 14. 4. 1922, 2; Politične beležke, Jutro, 9. 4. 1922, 2; Domače vesti, Jutro, 14. 4. 1922, 3; Šusteršičeva knjiga, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1; Politične

politiko v jugoslovanski vladi, Antona Peska, urednika časnika *Jugoslavija*, ki je vest vztrajno objavljala, pa je sredi aprila 1922 tožil.⁴¹ Slovenski socialisti okrog časnika *Naprej* izdajajo Šusteršičeve brošure zaradi pomanjkanja političnega interesa niso posvečali pozornosti.⁴²

Šusteršičeva argumentacija v brošuri je bila politična in podobna tisti, ki so jo v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v svojih brošurah volivcem (volilnih programih) uporabljale tudi druge slovenske politične stranke, ki so tako Šusteršičevo izpoved upravičeno razumevale kot politični program oz. napoved politične vrnitve.⁴³ »*Pred nekaj leti se je utrgal nad menoj oblak strasti in zagrnil moje delo treh desetletij. V tej hudi uri se je potvorila slika mojega bitja in mojega stremljenja. /.../ Sedaj pa je prišel dan, ko ukinjam svoj molk in odgovarjam svoji domovini.*«⁴⁴ je zapisal Šusteršič v uvodu, potem pa v podrobni analizi podal hudo kritiko politike SLS. Kot številni politični nasprotniki SLS v tistem času je stranki tudi sam pripel pečat klerikalizma, ki ga je definiral kot naslonitev strankinega delovanja na hierarhijo Katoliške cerkve in kot vstop cerkve v sfero politike. Ocenil je, da je bil slovenski klerikalizem upravičen v katoliški državi s katoliško dinastijo, ker je združeval narode, medtem ko je v Kraljevini SHS razdvajal edinstveni narod in izključeval nekatoliške verske skupine naroda, posebno pravoslavne Srbe.⁴⁵

Slovenska ljudska stranka je leta 1921 sprejela avtonomistični državnopravni program, ki je predvideval delitev Kraljevine SHS na šest avtonomnih pokrajin in je predstavljal močan idejni agens strankinega delovanja.⁴⁶ Ivan Šusteršič je

beležke, *Jutro*, 15. 4. 1922, 2; Zakaj je napisal dr. Šusteršič svojo brošuro?, *Jutro*, 15. 4. 1922, 2; Šusteršičeva brošura, *Jutro*, 20. 4. 1922, 2.

⁴¹ Dr. Šusteršičeva brošura, *Jugoslavija*, 13. 4. 1922, 1; 14. 4. 1922, 1; Dnevne vesti, *Jugoslavija*, 15. 4. 1922, 2; *Jugoslavija* zopet tožena, *Jutro*, 16. 4. 1922, 3.

⁴² Politične vesti, *Naprej*, 9. 4. 1922, 2; 14. 4. 1922, 2; Dr. Šusteršič se vrača, *Naprej*, 16. 4. 1922, 1–2.

⁴³ Ivan Šusteršič je skušal, na primer, v brošuri *Moj odgovor dokazati, da je deloval za jugoslovanski narodni ideal od leta 1909, ko o njem še nihče ni razmišljal, da je bil prvi slovenski poslanec, ki je v avstrijskem državnem zboru govoril slovensko, utemeljeval je, zakaj klerikalizem kvarno vpliva na državo, in kako Slovenska ljudska stranka politično uspeva le na podlagi volilnih puhlic, ki jih ne uresničuje. Dalje je dokazoval, da so se njegova stališča že osem let pred nastankom majske deklaracije (1917) skladala z njo, trdil, da je majske deklaracije podpisal iskreno in ne s figo v žepu, kot je SLS prepričala javno mnenje, oprati se je skušal očitka, da je avstrofil ipd.*

⁴⁴ Šusteršič, *Moj odgovor*, 5.

⁴⁵ Prav tam, str. 11–47, 161–165, 182 in 208.

Kot načelnik Slovenske ljudske stranke je Ivan Šusteršič 7. novembra 1904 zapisal v *Slovincu*: »*Dandanes pa našo stranko imenovati 'klerikalno', je anahronizem, zmota ali laž – resnica na noben način! 'Klerikalizem' je danes pri nas gola fraza in ima ravno toliko realnosti, kakor strah, ki je znotraj votel, zunaj pa ga nič ni.*« Tudi na tretjem katoliškem shodu avgusta 1906 je ironično povzel: »*Klerikalizem je laž, katolicizem je resnica.*« Kot ugotavlja Zvonko Bergant, so postale trditve, ki jih je Šusteršič v začetku prejšnjega stoletja ironično uporabil kot sredstvo za diskreditiranje političnih nasprotnikov, do leta 1922 izraz njegovega osebnega prepričanja. Bergant, *Ivan Šusteršič o liberalizmu in klerikalizmu*, 409 in 416.

⁴⁶ Avtonomne pokrajine (Srbija, Hrvaška in Slavonija z Medžimurjem, Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, Črna gora, Vojvodina, Slovenija s Prekmurjem) bi imele vsaka svojo pokrajinsko skupščino in pokrajinsko vlado kot najvišji izvršni organ pokrajinske samouprave. Le-ta je bila

tako v nadaljevanju svojega izvajanja zatrjeval, da so morali slovenski politiki kot soustvarjalci Kraljevine SHS leta 1918 vedeti, da ustvarjajo pretežno srbsko državo trojnega imena; avtonomistični državnopravni program SLS je bil po njegovem mnenju zgolj sredstvo za pridobitev volilnega telesa. Odklonil je tudi druge metode političnega boja vodstva SLS, s čimer je mislil zlasti na politični nadzor nad katoliškim tiskom. Vodstvo stranke je opredelil kot ozek krog ljudi v Ljubljani in deloma v Mariboru in ne kot Izvršni odbor ali Vodstvo v celoti.⁴⁷ »Nobena stranka na svetu ne govori in piše toliko o svojih načelih in svojem idealnem stremljenju kot slovenska klerikalna stranka,«⁴⁸ je zapisal Šusteršič, kritika pa je bila skladna z resnico. Omeniti namreč velja, da je načelnik SLS Anton Korošec večkrat govoril o odločujočem pomenu trdnih idejnih izhodišč za strankino delovanje, neposredno, denimo, na strankinem shodu 31. julija 1927 v Kranju, ko je med drugim dejal: »Naša moč je v idejah.«⁴⁹

Ivan Šusteršič je v svoji brošuri zagovarjal tudi stališče, da nosi SLS odločilno politično odgovornost za izgubo Koroške po plebiscitu leta 1920 in za sklenitev Rapalske pogodbe istega leta, s katero sta Kraljevina Italija in Kraljevina SHS v škodo slednje določili jugoslovansko zahodno mejo.⁵⁰ Kasneje je v volilni kampanji SLS proglasil tudi za glavnega krivca, da je po prevratu prišlo do menjave denarne valute v neugodnem razmerju 4 : 1; pametneje se mu je zdelo, da bi Kraljevina SHS kot denarno enoto ohranila krono.⁵¹ Drugi del brošure Moj odgovor je Šusteršič posvetil izrekanju lojalnosti jugoslovanski oblasti,⁵² kar je bilo zaradi političnih etiket o njegovem 'avstrijakantstvu'⁵³ in 'srbofobstvu'⁵⁴ ključnega pomena za ponovno politično uveljavitev. Čeprav je ob koncu brošure naštel tudi svoje politične

predvidena na področju notranje, finančne in socialne politike ter pravosodja, za obrt, trgovino, gradbeništvo, gozdarstvo, rudarstvo, kmetijstvo (posebej pri izvedbi agrarne reforme) ter na področju izobraževanja in verskih zadev. V področje pristojnosti pokrajinskih skupščin bi spadal administrativni nadzor nad organi pokrajinske samouprave, sprejemanje pokrajinske zakonodaje in pokrajinskega proračuna ter razpolaganje s pokrajinskim premoženjem.

Perovšek, *Programi političnih strank*, 77–79.

⁴⁷ Šusteršič, *Moj odgovor*, 17 in 23–25.

⁴⁸ Prav tam, 26.

⁴⁹ Znamenit (programatični) govor dr. Korošca v Kranju, Slovenec, 2. 8. 1927, 1–2.

⁵⁰ Šusteršič, *Moj odgovor*, 27–29 in 38–43.

⁵¹ Politične vesti, Ljudski dnevnik, 8. 3. 1923, 3.

⁵² Šusteršič, *Moj odgovor*, 48–110.

⁵³ Med drugim je Šusteršič zapisal: »Danes ne bi ganil niti mezinca za obnovitev stare avstrijske ali 'avstroogrške' stavbe; nasprotno, z veseljem bi pomagal po svojih močeh, da se zapreči taka eventualnost, če bi se pokazala kaka resna možnost zanjo.« In še: »Če danes obljubim zvestobo kralju Aleksandru Karadjordjeviću, jo bom ravno tako lojalno držal, kakor sem jo Francu Jožefu in Karlu Habsburškemu.«

Prav tam, 78–80.

⁵⁴ Šusteršič je, denimo, zapisal: »Proglašen sem v domovini kot 'srbofob', kot sovražnik srbskega naroda. To je ena tistih lažnjivih izmišljotin, ki so se razširjale in se menda še razširjajo sistematično od mojih sovražnikov in ki je zlasti namenjena za srbski dela našega naroda kot specifično strašilo. /.../ Jaz nisem sovražnik srbskega naroda in nisem nikdar v življenju učinil sovražnega dejanja zoper srbski narod.«

Prav tam, 95 in 99.

napake (»fanatičen strankar«, »strankarski dogmatik«),⁵⁵ so v SLS Moj odgovor interpretirali kot Šusteršičev radikalni prestop v unitarnocentralistični politični tabor in komentirali kot najhujši politični napad na SLS sploh. Ostro so zavrnilo Šusteršičevo tezo o prevladujočem političnem nadzoru SLS nad katoliškimi mediji in izpostavili njegov spremenjen odnos do Srbov; slednje je bilo za SLS še posebej pomembno, saj bi Šusteršič s sklenitvijo trdnega političnega zaveznitstva s srbsko politično elito utegnil negativno vplivati na povezave med Narodno radikalno stranko (dalje: NRS) in SLS in tako ogroziti strankine politične interese.⁵⁶

Vzklik: Hanibal Ante Portas! in vest pod njim o prihodu Ivana Šusteršiča v Kraljevino SHS v *Kmetijskem listu* junija 1922 je pričala o dobri obveščenosti kroga Slovenske kmetijske stranke o poteku Šusteršičeve vrnitve v Ljubljano.⁵⁷ Bogomila Šusteršič⁵⁸ je namreč spomladi 1922 po zapletih in posredovanju pokrajinskega namestnika⁵⁹ Ivana Hribarja dobila jugoslovanski potni list, za kar se mu je zahvalila v pismu iz zdravilišča Karlovi Vari: »Visokočastiti gospod minister in kraljevi namestnik! Po Vašem plemenitem prizadevanju sem dobila od generalnega konzulata na Dunaju potni list, ki se mi je bil doslej odrekal. Štejem si v prijetno in nujno dolžnost, da se Vam visokocenjeni gospod minister najiskreneje zahvaljujem, zagotavljajoč, da visoko cenim Vaš fini čut človekoljubnosti in pravičnosti. Blagovolite sprejeti, visokočislani gospod, iskreni izraz mojega najodličnejšega spoštovanja in ponovno zagotovilo svoje pristrčne hvaležnosti. Bogomila Šusteršič.«⁶⁰

⁵⁵ Prav tam, 141–143.

⁵⁶ Glej npr.: Dr. Šusteršič v novi izdaji, *Slovenec*, 13. 4. 1922, 1; Pakt med radikali, *NNS* in dr. Šusteršičem, *Slovenec*, 16. 2. 1923, 1; Za čast slovenskega naroda gre, *Slovenec*, 15. 3. 1923, 1.

⁵⁷ Politične vesti, *Kmetijski list*, 8. 6. 1922, 3; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 11. 6. 1922, 4.

Kmetijski list je po prevratu med vsemi slovenskimi političnimi časniki najbolj ažurno in izčrpno poročal o Šusteršičevi dejavnosti. Glej npr.: Uradna izjava SKS, *Kmetijski list*, 17. 7. 1919, 1; Izdajalec dr. Šusteršič na delu, *Kmetijski list*, 18. 12. 1919, 6; Dr. Šusteršič med zarotniki, *Kmetijski list*, 8. 7. 1920, 3; Hvalospeve dr. Šusteršiču, *Kmetijski list*, 25. 11. 1920, 3; O nesposobni diplomaciji, *Kmetijski list*, 13. 10. 1921, 3; Šusteršič pride nazaj, *Kmetijski list*, 10. 11. 1921, 2; Politične vesti, *Kmetijski list*, 6. 4. 1922, 4; Šusteršičeva knjiga, *Kmetijski list*, 20. 4. 1922, 1; Razkol v SLS, *Kmetijski list*, 16. 8. 1922, 1; Molk g. Korošca, *Kmetijski list*, 2. 11. 1922, 1.

⁵⁸ Duhovnik Matija Škerbec, Šusteršičev pristaš in prijatelj, je Bogomilo Šusteršič takole opisal: »Kadar sem jo srečal na ulici in sem jo pozdravil, sem čutil pred njo neko distanco, ki je odklanjala vsako domačnost. Ko sem jo kasneje osebno bolje spoznal, sem videl, da je to srčno plemenita gospa, dobrega srca, skromna, a vedno do skrajnosti umerjenega in olikanega obnašanja, kar je povzročilo, da Šusteršičeva družina ni razvila dovolj prijateljskih vezi z drugimi.« Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 65.

⁵⁹ Eden prvih ukrepov vlade po sprejetju vidovdanske ustave je bila ukinitvev Deželne vlade za Slovenijo in njenih avtonomnih uradov 9. julija 1921. Na čelu s pokrajinskim namestnikom Ivanom Hribarjem je bila 2. avgusta 1921 uvedena Pokrajinska uprava za Slovenijo, ki je bila prehodnega značaja; njene pristojnosti so bile v letih 1924–1927 postopno prenesene na ministrstva, velike župane in oblastne skupščine. Z uvedbo Pokrajinske uprave za Slovenijo so bili ukinjeni vsi avtonomni uradi, s tem pa tudi upravna dvotirnost med državnimi in pokrajinskimi organi. Ivan Hribar je prevzel funkcijo pokrajinskega namestnika z namenom, da prepreči razdelitev Slovenije na dve oblasti – ljubljansko in mariborsko.

Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, 42–43.

⁶⁰ Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, Zapuščina Ivan Hribar, Ms 1411 IV, korespondenca, Pismo Bogomile Šusteršič, Karlove Vari, 23. 4. 1922.

Ivan Hribar je bil pristaš Nikole Pašića v NRS in eden najvplivnejših t. i. liberalnih starinov, ki so januarja 1923 obnovili Narodno napredno stranko in se aprila 1924 priključili slovenskemu delu NRS.⁶¹ Iz prisrčnega pisma Šusteršičeve soproge bi lahko zmotno sklepali, da je bil Hribar naklonjen vrnitvi zakoncev, vendar ni bilo povsem tako, saj je imel Šusteršiča za »fanatičnega avstrijakanta /.../, čigar politična modrost je temeljila vedno le na brezvestnih, z lažmi in denuncijacijami podprtih intrigah.«⁶² Kot pokrajinski namestnik je jugoslovanskemu Ministrstvu za notranje zadeve podal mnenje, da Šusteršiču kot državljanu Kraljevine SHS ne gre preprečevati vrnitve, vendar je nespametno spodbujati ga k njej.⁶³ Predsedniku vlade Nikoli Pašiću je v osebnem pismu julija 1923 med drugim zapisal: »Još mora biti u živoj uspomeni, kako sam centralnoj vladi opisao dr. Ivana Šusteršiča. Mojim se rečima nije verovalo, nego se je volelo verovati Pucljevim prišaptivanjima. Sada je valjda i u Beogradu jasno, ko je imao pravo: ja ili Pucelj. Povratak dr. Šusteršičev, na kojeg je vlada stavila toliko nada, samo je tvrdje vezao klerikalce, mesto da ih je po Pucljevom uveravanju razdvojio.«⁶⁴

Ker je *Slovenski narod* aprila 1922 izrazito medijsko izpostavil Moj odgovor, so v SLS skušali ublažiti učinek z insinuacijo zavezništva Šusteršič – liberalni starini – Nikola Pašić, vendar to ni držalo.⁶⁵ Utemeljeno lahko sklepamo, da je Ivan Šusteršič pred vrnitvijo v Ljubljano leta 1922 s ciljem politične oslabilve SLS navezal politične stike z NRS s pomočjo politika Slovenske kmetijske stranke Ivana Puclja. Čeprav so v strankinem glasilu *Kmetijski list* to zanikali,⁶⁶ je imel oktobra 1922, ko se je Ivan Pucelj srečal s Pašićem,⁶⁷ podobne informacije tudi že vrh SLS.⁶⁸ Novembra 1922 se je s politiki Slovenske kmetijske stranke in z nekdanjim članom SLS, ki je prestopil v NRS, Leopoldom Lenardom v Beogradu srečal tudi Šusteršičev pristaš Vladimir Pegan.⁶⁹

⁶¹ Perovšek, *Programi političnih strank*, 22.

⁶² Hribar, *Moji spomini*, II. del, 94.

⁶³ Prav tam, 473.

⁶⁴ Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond: Nikola Pašić, št. 143, Pismo Ivana Hribarja, 21. julij 1923.

⁶⁵ Glej npr.: Dnevne novice, Slovenec, 29. 12. 1922, 3; 30. 12. 1922, 3; Politične vesti, Slovenski narod, 17. 2. 1923, 2; Zbor zaupnikov Narodno napredne stranke, 17. 2. 1923, 1.

V predvolilni brošuri Slovenske ljudske stranke *Sodite po delih*, je bilo med drugim zapisano: »Šusteršičeva stranka je plod delovanja srbskih radikalcev. Pred kratkim se je vrnil. Njegova prva pot je bila v Belgrad. In od tedaj je bil že večkrat tam ter konferiral s Pašićem. Namesnik Ivan Hribar, eden ustanoviteljev radikalne stranke na Slovenskem, mu je gladil pot k Pašiću. (podčrtala MR) In tako nastopa dr. Šusteršič pri teh volitvah s podporo in sodelovanjem srbske radikalne stranke. Kakor se sliši, ima na razpolago dovolj denarja, kakor je poročal Slovenski narod, njegovo začasno glasilo, dne 31. decembra 1922 iz seje glavnega odbora radikalne stranke: denarna sredstva za agitacijo in propagando mu bo dal na razpolago Pašić, da povzroči razkol v 'klerikalni' stranki.«

Sodite po delih!, 29–30.

⁶⁶ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 6. 9. 1922, 3; Volilna borba, Kmetijski list, 26. 1. 1923, 1.

⁶⁷ Politične vesti, Kmetijski list, 18. 10. 1922, 2.

⁶⁸ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; Ena številka Slovenca, Kmetijski list, 8. 11. 1922, 2.

⁶⁹ Dnevne novice, Slovenec, 12. 11. 1922, 3; Dnevne vesti, Slovenski narod, 29. 12. 1922, 4; Pričetek dr. Šusteršičevega političnega delovanja, Jugoslavija, 30. 12. 1922, 1.

Šusteršičevi privrženci, imenovani tudi starini ali šustercijanci, so Šusteršiča na čelu s kanonikom Jožefom Šiško 11. decembra 1922 pričakali na ljubljanskem kolodvoru.⁷⁰ »Sigurno je, da se bo dr. Šusteršič udejstvovao še u politici in zato vse radovedno pričakuje, kako se bo razvijao dvoboj med njim in dr. Korošcem,« je vest o Šusteršičevi vrnitvi pospremil Anton Novačan, nekdanji privrženec Samostojne kmetijske stranke, ki se je v tistih dneh ukvarjal predvsem z uvajanjem novega slovenskega pravopisa po načelu: piši, kakor govoriš.⁷¹ Obujena politična dejavnost Šusteršičevih pristašev pa je silno vznemirila ljubljanskega škofa Jegliča.⁷² Bal se je razkola v SLS, zato je razmišljal o prepovedi političnega delovanja za nekatere duhovnike, česar slednjič ni storil, posebno ker se je pred Šusteršičevo vrnitvijo tudi vodstvo SLS odločilo reagirati le v primeru njegovih napadov na politiko stranke.⁷³

Šustercijanci so bili prikrito politično organizirani ves čas Šusteršičeve odsotnosti in so bili v SLS izredno negativno stigmatizirani.⁷⁴ Znana je zgodba z Ivanom Štefeto, ki je zaradi hudega psihičnega pritiska naredil samomor,⁷⁵ škof Jeglič pa je decembra 1918 v dnevniku pisal, da so nekdanji Šusteršičevi privrženci (duhovniki) izpostavljeni tudi fizičnim napadom faranov.⁷⁶ Po prevratu je sicer ugotavljal, da so se duhovniki večinoma pomirili in pozabili na razdor v SLS, a je ob izidu brošure Moj odgovor aprila 1922 na konferenci dekanov kot temo dnevnega reda spet določil: O raznih strujah pri duhovnikih glede političnih vprašanj.⁷⁷ Poleg že omenjenega kaplana Jožefa Šiške so bili najvidnejši starini duhovnik Matija Škerbec Anton Koblar,⁷⁸ Franc Zajec, odgovorni urednik Šusteršičevih časnikov *Ljudski tednik* in *Ljudski dnevnik* Franc Jereb in odvetnik Vladimir Pegan. Omenimo, da je bil decembra 1922 Pegan na Deželnem sodišču v Ljubljani vpleten v politično zanimiv sodni proces, v katerem je skušal dokazati neresničnost očitka »moralne propadlosti« s strani vplivnega člana SLS Bogumila Remca. Pegan je bil marca oz. oktobra 1921 po sklepu vrhovnega sodišča – Stola sedmorice v Zagrebu – zaradi izrekanja legitimističnih stališč do bivšega cesarja Karla suspendiran, ob koncu leta 1922 pa je tožbo umaknil; v procesu Pegan vs. Remec bi moral namreč kot priča

⁷⁰ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 13. 12. 1922, 2; Domače vesti, Jutro, 12. 12. 1922, 3.

⁷¹ Predlog, da odstranimo iz slovenščine nenaravno 'elkarenje', Republikanec, 7. 12. 1922, 1; Domače vesti, Republikanec, 14. 12. 1922, 3.

⁷² NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; 7. in 8. 11. 1922.

⁷³ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; 21. 11. 1922.

⁷⁴ Prav tam, 27. 10. 1918; 23. 11. 1919; 27. 11. 1919; Izdajalec dr. Šusteršič na delu, Kmetijski list, 18. 12. 1919, 6; Z Iga, Kmetijski list, 1. 4. 1920, 3; Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

⁷⁵ NAL, fond: A. B. Jeglič, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Rahten, *Zaveznitstva in delitve*, 246.

⁷⁶ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 25. 12. 1918.

⁷⁷ Prav tam, 15. 7. 1920; 17. 4. 1922; NAL, fond: Anton B. Jeglič, fasc. 28, Pismo škofa Jegliča Ivanu Šusteršiču, Gornji Grad, 26. 7. 1922.

⁷⁸ Ohranilo se je Koblarjevo pismo, v katerem Šusteršiču svetuje, kako naj v volilni kampanji za volitve v Narodno skupščino leta 1923 nastopa proti kandidatu Slovenske ljudske stranke Janku Brejcu.

NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo Anton Koblarja, 4. 3. 1923.

nastopiti tudi pravkar v Ljubljano prispeli Ivan Šusteršič. Razsodba, po kateri je Remec Peganu dokazal svoj očitek, je s tem postala pravnomočna.⁷⁹

Skoraj hkrati s Šusteršičevo vrnitvijo je predsednik jugoslovanske vlade Nikola Pašić odstopil s položaja in po ponovnem sprejetju mandata 16. decembra 1922 sestavil homogeno vlado iz članov NRS.⁸⁰ Kralj Aleksander je izrabil velika ustavna pooblastila in zaradi krepitev avtonomističnega bloka strank po polovici mandatne dobe razpustil Narodno skupščino ter razpisal parlamentarne volitve za 18. marec 1923.⁸¹ Ivan Šusteršič je nekaj dni po prihodu v Ljubljano v svojem prvem javnem nastopu po vrnitvi oznanil odločitev o ponovnem vstopu v politiko in poudaril zvestobo državi ter jugoslovanstvu.⁸² Vest o tem, da se bo politično vezal na srbske radikalce in oblikoval radikalno katoliško stranko, je bila slovenski javnosti posredovana že aprila 1922,⁸³ zato je njegovo potovanje v Beograd tik pred koncem leta 1922, kjer se je med drugim srečal tudi z Nikolo Pašićem, rezultiralo prenašane sklepe, da bo nekdanji načelnik SLS nastopil kot kandidat NRS v Sloveniji.⁸⁴ »Moral je biti res prizor za bogove, ko sta se sestala Šusteršič in Pašić,« so zapisali v *Slovencu*.⁸⁵

Šusteršič se je ob koncu leta 1922 v Beogradu srečal tudi z drugimi vplivnimi srbskimi politikami iz NRS (Ljubomirjem Jovanovićem, Lazarjem Markovićem) in z demokratoma Krsto Timotijevićem in Ljubomirjem Davidovićem, priznal pa je, da je Nikola Pašić ob prvem srečanju nanj naredil »fascinirajoč vtis«. ⁸⁶ Novinar mariborske *Straže*, ki jo je Šusteršič v svoji brošuri obtožil »zasmrjevanja javnega mnenja«, ⁸⁷ je tedaj cinično in izzivalno zapisal: »In Pašičeva radikalska vlada je bila prva vlada, ki je po vladi Karla Habsburškega počaščena s simpatijami g. Šusteršiča.« ⁸⁸ Šusteršič je konec februarja 1923 ponovno potoval v Beograd, kjer ga je sprejel Niko Zupanić, radikalski minister brez resorja in edini Slovenec v Pašičevi vladi.⁸⁹ Čeprav je Šusteršič v volilni kampanji za volitve v Narodno skupščino leta 1923 zanimal politične povezave s prvakom NRS,⁹⁰ ga je označil za realnega politika, h katerim se je prišteval tudi sam, medtem ko je, denimo,

⁷⁹ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 24. 3. 1921, 2; Dr. Pegan definitivno suspendiran, Kmetijski list, 20. 10. 1921, 2; Domače vesti, Jutro, 23. 12. 1922, 3.

⁸⁰ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II. del, 292–293.

⁸¹ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 127–128.

⁸² Dnevne vesti, Jutro, 14. 12. 1922, 3.

⁸³ Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

⁸⁴ Šusteršič nastopi že na prihodnjih volitvah, Jutro, 29. 12. 1922, 1; Dnevne vesti, Slovenski narod, 29. 12. 1922, 4; Protić obupuje nad Koroščem, Jutro, 30. 12. 1922, 1; Šusteršič – kandidat radikalne stranke, Jutro, 2. 1. 1923, 1; Politična situacija, Jutro, 3. 1. 1923, 1;

⁸⁵ Dnevne novice, Slovenec, 29. 12. 1922, 3.

⁸⁶ NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Politična akcija dr. Šusteršiča, Slovenski narod, 30. 12. 1922, 1–2; Konference dr. Šusteršiča v Beogradu, Slovenski narod, 3. 1. 1923, 2.

⁸⁷ Šusteršič, *Moj odgovor*, 158.

⁸⁸ Beleške, *Straža*, 5. 1. 1923, 2.

⁸⁹ Dr. Šusteršič referira, Slovenec, 28. 2. 1923, 1.

⁹⁰ Politične vesti, Ljudski dnevnik, 16. 2. 1923, 2.

politično vizijo SLS naklonjenega radikalskega politika Stojana Protića zavrnil kot idealnotipsko.⁹¹

Narodna ljudska stranka je postala del jugoslovanske politične stvarnosti 8. februarja 1923, ko je v časnikih Ljudski dnevnik in Ljudski tednik izšel strankin program. Ivan Šusteršič je kot datum ustanovitve razumeval 22. november 1917, ko je izvršni odbor po njegovem izstopu iz Jugoslovanskega kluba sprejel sklep o razdružitvi SLS.⁹² Šusteršič je vrnitev v politiko pojasnil z »*notranjo silo*«, ki ga žene, da ne odreče domovini svojih bogatih političnih izkušenj, samostojno kandidaturo pa z načelom realne politike, saj po njegovem mnenju nobena od obstoječih političnih strank ni ravnala v skladu z njim.⁹³ Narodna ljudska stranka zaradi svojega kratkotrajnega obstoja med volivci ni zaživela, kljub temu pa so njeni tvorcji zastavili podroben organizacijski načrt delovanja. Poleg Glavnega odbora je deloval strankin Izvršni odbor – oba sta bila imenovana do predvidenega (a nikoli izvedenega) zbora zaupnikov. Izvršni odbor je za vzdrževanje strankinih glasil ustanovil finančni odbor za nemoteno delovanje tiskovnega sklada in akcijski odbor za organizacijsko ter propagandno delo stranke.⁹⁴ Denarne obveznosti za izdajo obeh glasil Ljudskega tednika in dnevnika, ki ju je tako kot Moj odgovor tiskala Blasnikova tiskarna v Ljubljani, so v celoti prevzeli strankini somišljeniki.⁹⁵ Ljudski dnevnik – izhajal je od februarja do marca 1923 – je bil namenjen urbane-mu bralstvu, Ljudski tednik – izhajal je od februarja 1923 do decembra 1924 – pa kmečkim bralcem.⁹⁶ Šusteršič je po pisanju škofa Jegliča februarja 1923 skušal ustanoviti tudi akademsko društvo.⁹⁷

Program Narodne ljudske stranke je izhajal iz načela o SAMOVLADI LJUDSTVA NA TEMELJU POZITIVNEGA KRŠČANSTVA, kar pomeni, da se je Narodna ljudska stranka prav tako kot SLS izrekla za samoodločbo naroda in za uveljavljanje krščanskih vrednot v javnem življenju. Nadalje je program zavrnil KLERIKALIZEM in zlorabo Rimskokatoliške cerkve v strankarskopolične namene.⁹⁸ Šusteršič se je že v brošuri zavzel za sklenitev konkordata z Vatikanom,⁹⁹ v programu pa še posebej za versko strpnost v multikonfesionalni državi. Naslednja

⁹¹ Dva moža, Ljudski dnevnik, 5. 3. 1923, 1.

⁹² NAL, fond: Ivan Šusteršič, Proglas o ustanovitvi Narodne ljudske stranke, 22. 11. 1917; Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1-3; Zečević, Slovenska ljudska stranka, 85–86.

⁹³ Ivan Šusteršič, Moj povratek v javno življenje, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 3.

⁹⁴ Organizacija Narodne ljudske stranke, Ljudski dnevnik, 1. 2. 1923, 3; Narodna ljudska stranka, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 5.

⁹⁵ Politične vesti, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 6.

Glavni oglaševalci v Ljudskem tedniku in Ljudskem dnevniku so bili: PROMETNI ZAVOD ZA PREMOG d. d. Ljubljana; BERSON – gumijasti podplati; OGLASNI ZAVOD JOSO ZORMAN, Ljubljana; JADRANSKA BANKA Beograd; SLAVENSKA BANKA d. d., podružnica Ljubljana; EMONA kavarna (lastnika Jan in Kati Fiala, Ljubljana); INDUS d. d. – usnje, jermeni, galanterija (prej tovarna Karel Pollak), KAMENIT (tovarna umetnega škrilja in elektrarna Laško.

⁹⁶ Domače vesti, Ljudski dnevnik, 1. 2. 1923, 4.

⁹⁷ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 6. in 9. 2. 1923.

⁹⁸ Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1–3.

⁹⁹ Šusteršič, *Moj odgovor*, 130.

točka programa Narodne ljudske stranke je govorila o DRŽAVNEM EDINSTVU v Kraljevini SHS: »Srbi, Hrvati in Slovenci tvorimo ujedinjen državni narod trojnega imena in trojne individualnosti;« država mora pustiti vsaki od enot polno samoupravo v zadevah, ki ne rušijo državne celovitosti.¹⁰⁰

Šusteršič je v brošuri analiziral in kritično ocenil AVTONOMISTIČNO IDEJO kot osnovo državnopravnega programa SLS, njeno zahtevo po reviziji vi-dovdanske ustave pa zavrnil kot neuresničljivo v dani politični situaciji. V volilni kampanji Narodne ljudske stranke, usmerjeni predvsem v diskreditiranje politike SLS, je kot alternativo izpostavljal kranjsko deželno avtonomijo, ki se ji slovenske politične stranke ob prevratu po njegovem mnenju ne bi bile smele odpovedati.¹⁰¹ Tudi v časopisni polemiki s predhodnikom na mestu kranjskega deželnega glavarja Franom Šukljetom¹⁰² je Šusteršič ponovno kritiziral zlasti zahtevo SLS po zakonodajni avtonomiji. Ni odobral velikega poudarka, ki ga je stranka posvečala svojemu avtonomističnemu programu, avtonomistično parolo je imenoval *nom de guerre*; pojasnjeval je, da Narodna ljudska stranka zahteve po reviziji ustave ni izrecno sprejela v svoj program, saj bo »ljudsko samovlado in samoodločbo« dosegla po taktični in ne po programski poti.¹⁰³ Ko si je na ta način v predvolilni brošuri SLS in njenem glasilu *Slovenec* pridobil status rušitelja strankine integritete in vzdevke, kot so 'reptil', 'Pašičev negovanec', 'hlapec velesrbskega režima' oz.

¹⁰⁰ Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1–3.

¹⁰¹ Glej npr.: Moralni razkroj SLS, Ljudski dnevnik, 2. 3. 1923, 1; Politične vesti, Ljudski dnevnik, 27. 2. 1923, 2; 24. 2. 1923, 2, 26. 2. 1923, 3; 2. 3. 1923, 2; Kaj je klerikalizem, Ljudski dnevnik, 1. 3. 1923, 1; Avtonomisti, pozor!, Ljudski dnevnik, 7. 3. 1923, 1; Doklej še?, Ljudski dnevnik, 8. 3. 1923, 1; SLS in avtonomija, Ljudski dnevnik, 12. 3. 1923, 1; Še enkrat avtonomija, Ljudski dnevnik, 14. 3. 1923, 1; Politični položaj, Ljudski tednik, 5. 4. 1923, 2; Šusteršič, *Moj odgovor*, 161–165.

¹⁰² Fran Šuklje je Šusteršiča označil kot zgodovinsko patološko prikazen, kot spretnega taktika, a nedelavnega, zahrbtnega, nepoštenega in nemoralnega človeka. (Fran Šuklje, *Zakaj – nazaj?*, I. in II. del, Slovenec, 6. 2. 1923, 3 in 7. 2. 1923, 2) Podoben Šusteršičev politični profil je podal tudi v spominih, kjer je med drugim zapisal: »Zakaj je bil Šusteršič prvi med nami? Glede znanstvene izobrazbe je bil sigurno zadnji, tudi kot govornik se ni mogel meriti z nami, izvirnih idej se je kaj malo rodilo v njegovi glavi – in vendar mirno izrekam, da v naši četvorici (Ivan Šusteršič, Evgen Lampe, Janez E. Krek, Fran Šuklje – vodilni politiki Slovenske ljudske stranke v prvem desetletju 20. stoletja) je bil najmočnejši baš dr. Ivan Šusteršič! Kajti v političnem življenju prodere redoma oni, ki se odlikuje z najkrepkejšo voljo, ki jasno vidi svoj cilj pred seboj ter ga zasleduje z največjo brezobzirnostjo. /.../ Tragična krivda njegova je bila, da je veliko svojo energijo, s katero je brezdvomno mnogo koristil stranki in deželi, uporabljal tudi v hrepenenju po časteh in v osebnih interesih. In to ga je pokopalo!« (Šuklje, *Iz mojih spominov*, II. del, 268.) O Šusteršičevi častihlepnosti je pisal tudi Fran Erjavec (*Zgodovina katoliškega gibanja*, 321), medtem ko je bil Šusteršičev privrženec Matija Škerbec prepričan, da je šlo za politično predimenzionirano oznako (Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 69–70).

¹⁰³ Ivan Šusteršič, Revizija ustave, Ljudski dnevnik, 3. 2. 1923, 1; Isti, Na sramotni kamen, Ljudski dnevnik, 5. 2. 1923, 1; Isti, Avtonomija, Ljudski tednik, 15. 2. 1923, 1–2; Isti, Preko osebnosti na dnevni red, Ljudski dnevnik, 8. 2. 1923, 1; Isti, Razkrinkani centralisti, Ljudski dnevnik, 13. 2. 1923, 1; Isti, Še enkrat razkrinkani centralisti, Ljudski dnevnik, 19. 2. 1923, 1; Isti, Avtonomija v ustih – centralizem v dejanju, Ljudski dnevnik, 24. 2. 1923, 1; Intervju z dr. Šusteršičem, Ljudski dnevnik, 5. 3. 1923, 1–2.

'srbski hlapec',¹⁰⁴ je odgovoril: »Izjavljam pod svojo osebno odgovornostjo, da je vse /.../ od prve do zadnje besede zlagano. /.../ Kar se mene tiče, sprejemam ta izbruh najnižjih strasti in patološkega sovraštva s tihim duševnim mirom, ki ga daje zavest boljše vzgoje.«¹⁰⁵

V nasprotju z avtonomističnim stališčem SLS je bil Ivan Šusteršič prepričan, da je potrebno politične zahteve posameznih pokrajin upoštevati na podlagi SVOBODNE VOLJE LJUDSTVA in ne na podlagi federalizma, centralizma ali avtonomije. Ključ do notranje konsolidacije države je videl v sklenitvi hrvaško-srbskega sporazuma.¹⁰⁶ Menil je, da je potrebno mimo obstoječe zakonodaje sprožiti proces zblíževanja med Srbi, Hrvati in Slovenci, pri čemer je kot edinega legitimnega predstavnika Hrvatov priznaval prvaka Hrvatske republikanske seljačke stranke Stjepana Radića.¹⁰⁷ Izražal je razumevanje do abstinenčne politike Hrvatske republikanske seljačke stranke, vendar je starinu Matiji Škerbcu («*okrog leta 1920*») pisal, naj Radiću v njegovem imenu svetuje prekinitev bojkota zasedanj Narodne skupščine.¹⁰⁸ Glede na to so se v nekaterih slovenskih časnikih že aprila 1922 pojavile informacije, da se bo Šusteršič ob vrnitvi v Kraljevino SHS politično povezal s Stjepanom Radićem;¹⁰⁹ da se je leta 1919 zavzemal za navezavo stikov z Radićem, je pisal tudi hrvaški emigrant Marko Gagliardi.¹¹⁰

V SLS so v zadnjih dneh volilne kampanje Šusteršiču namenili veliko pozornost.¹¹¹ Sam se je z nekdanjim varovancem, na skupščinskih volitvah pa namestnikom kandidata SLS za ljubljansko okolico, Jankom Brejcem spustil v pravo besedno vojno v zvezi z vprašanjem avtonomistične ideje.¹¹² Šusteršič je Brejcu kot predsedniku deželne vlade v letih 1919–1920 očital, da je načeloval »uzurpatorični«
oblasti, ki se je za razliko od prejšnje izvoljene deželne uprave samooklicala.¹¹³

¹⁰⁴ Politične vesti, Slovenec, 20. 1. 1923, 2; 2. 2. 1923, 2; Srbski hlapec, Slovenec, 4. 2. 1923, 1; Dnevne novice, Slovenec, 11. 2. 1923, 3.

¹⁰⁵ Ivan Šusteršič, Na sramotni kamen, Ljudski dnevnik, 5. 2. 1923, 1; Politične vesti, Ljudski dnevnik, 16. 2. 1923, 2.

¹⁰⁶ Šusteršič, *Moj odgovor*, 124–127.

¹⁰⁷ Intervju z dr. Šusteršičem, Ljudski dnevnik, 5. 3. 1923, 1–2.

¹⁰⁸ Šusteršič, *Moj odgovor*, 121–123; Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 71–72.

¹⁰⁹ Dnevne vesti, Slovenski narod, 7. 4. 1922, 4; Politične vesti, Jugoslavija, 6. 4. 1922, 2; Dr. Sušteršič v Zagrebu?, Jugoslavija, 8. 4. 1922, 1.

¹¹⁰ Rahten, *Zaveznštva in delitve*, 244–245.

¹¹¹ Glej npr.: Politične vesti, Slovenec, 8. 3. 1923, 2; 9. 3. 1923, 3; 10. 3. 1923, 3; 13. 3. 1923, 5; 16. 3. 1923, 2–3; Kdo je uničil avtonomijo kranjske dežele?, Slovenec, 11. 3. 1923, 2; Dr. Šusteršič in kaplani, Slovenec, 11. 3. 1923, 4; Shodi ljudske stranke, Slovenec, 13. 3. 1923, 2–5; Volivna borba, Slovenec, 13. 3. 1923, 4; Dobrotnik kranjske dežele, Slovenec, 16. 3. 1923, 2; Zavestne laži, Slovenec, 17. 3. 1923, 2; Razkrinkani belgrajski hlapec, Slovenec, 18. 3. 1923, 3.

¹¹² NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo Antona Koblarja, 4. 3. 1923; Koroški dezertar, Ljudski dnevnik, 3. 3. 1923, 1; Več o besednem dvoboju Ivana Šusteršiča in Janka Brejca v volilni kampanji za volitve v Narodno skupščino leta 1923 glej: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, 281–291.

¹¹³ Ivan Šusteršič, Zagovor centralistov, Ljudski dnevnik, 10. 3. 1923, 1.

Janko Brejc je na očitke odgovoril, da je Narodna vlada kot predstavnica vsega naroda prevzela vse posle javne uprave, s čimer je preseгла pristojnosti prejšnje deželne uprave.¹¹⁴ Podobno ugotavlja tudi zgodovinar Miroslav Stiplovšek, ki izpostavlja avtonomistična prizadevanja Deželne vlade (deželna kriza, februar 1919) in poskuse oblikovanja pokrajinskega parlamenta ter državnopravne zahteve SLS o reviziji vidovdanske ustave.¹¹⁵

Šusteršičevo trditev iz brošure *Moj odgovor – »če danes govorimo o našem narodu, nismo več opravičeni, omejiti ta pojmi na slovensko ljudstvo, ker se je razširil na tri raznoverska plemena in različna ljudstva, ujedinjena v političen državotvoren narod«*¹¹⁶ – so v SLS izrabili v politični kampanji, saj so jo interpretirali kot odpo-ved obstoju »slovenskega katoliškega naroda«.¹¹⁷ Takšna Šusteršičeva izjava je bila potrebna, da se je lahko (s slovesom avstrofila in srbofoba) približal srbski politični eliti in kralju Aleksandru, vendar lahko ugotovimo, da Narodna ljudska stranka ni podpirala načela jugoslovanske nacionalne enotnosti. Ivan Šusteršič je bil prepričan, da lahko edinstveno narodno državo uresniči le »mogočna grupacija strank, razpolagajoča z večino v vseh delih naroda«. Ta bi morala po njegovem mnenju ob polnem sodelovanju NRS kot najvplivnejše srbske stranke skleniti sporazum, s čimer bi bili izpolnjeni pogoji za notranjo konsolidacijo države do prihodnjih skupščinskih volitev.¹¹⁸

Medtem ko je Šusteršič leta 1918 za Podonavsko konfederacijo¹¹⁹ predvidel republikansko obliko vladavine, je leta 1922 podobno kot SLS¹²⁰ sklenil, da je vprašanje oblike vladavine s priznanjem dinastije Karađorđević rešeno.¹²¹ Seznanjen

Tudi France Dolinar, ki je leta 1971 v Buenos Airesu izdal brošuro *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918*, je bil mnenja, da so politični tvorcii nove jugoslovanske države leta 1918 zaobšli pravno nasledstvo kranjskega deželnega zbora, ker so se »bali senc Šusteršiča in 'klerikalizma' nad kranjskim deželnim dvorcem«.

Dolinar, *Odsotnost slovenske državne misli*, 32.

¹¹⁴ Avtonomija Slovenije po prevratu, Slovenec, 27. 2. 1923, 1.

¹¹⁵ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, 64.

¹¹⁶ Šusteršič, *Moj odgovor*, 14.

¹¹⁷ *Sodite po delih!*, 31; Šusteršič, *Moj odgovor*, 14.

¹¹⁸ Volitve, Ljudski tednik, 22. 3. 1923, 1; Šusteršič, *Moj odgovor*, 127–128.

¹¹⁹ Ivan Šusteršič je ob prevratu leta 1918 razmišljal o preoblikovanju Avstro-Ogrske v podonavsko konfederacijo enakopravnih nacionalnih držav, t. i. Podonavske zedinjene države, ki bi obsegale vse iz tedanje habsburške države izhajajoče državne enote.

Deželni glavar dr. Ivan Šusteršič o položaju, Resnica, 26. 10. 1918, 2.

¹²⁰ Republikanska ideja se je v Slovenski ljudski stranki po oblikovanju Kraljevine SHS razvila predvsem zaradi bojazni pred nenaklonjenostjo pravoslavne dinastije do politike stranke in do Katoliške cerkve, pa tudi v prepričanju, da bodo pod republikansko obliko vladavine lažje udejanjali avtonomistično idejo kot bistveno kategorijo strankinega programa. Zaradi hitro odvijajočih se dogodkov v zvezi z zedinjenjem vodstvo ni oblikovalo enotnega stališča o obliki vladavine, vendar je načelnik Anton Korošec republikanske tendence v stranki zavračal. Pred volitvami v Narodno skupščino leta 1923 je bila priznana legitimnost republikanskemu stališču v stranki, a je vodstvo kot najpomembnejše vprašanje v politiki Slovenske ljudske stranke izpostavilo boj za samostojno in celovito Slovenijo.

Shod SLS v Slovenj Gradcu, Straža, 12. 5. 1922, 3; Seja vodstva SLS, Straža, 15. 5. 1922, 2; Naše smernice, Domoljub, 24. 5. 1922, 1; Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 307.

¹²¹ Šusteršič, *Moj odgovor*, 125 in 136.

s politično kulturo v Švici je vzroke za krizo Kraljevine SHS tako na notranje- kot zunanjepolitičnem področju, na področju monetarne politike in narodnega gospodarstva videl v pomanjkanju državljske zavesti. Za znak politične nezrelosti je ocenil stanje duha, ko državljani razumejo državo zgolj kot servis, niso pa pripravljeni prevzeti odgovornosti za soodločanje.¹²² Kritično je ocenil strankarski sistem v Kraljevini SHS in predlagal njegovo reformo po modelu zahodnoevropskih demokracij: »*Naše stranke so večinoma neke vrste kaste, ki se bijejo za nadvlado v državi iz edinega razloga, da uporabijo oblastvena sredstva države za interese kaste. Če je pa ena sama kasta prešibka, da bi se zamogla z lastnimi močmi polastiti državnega krmila /.../, potem se znajde več kast v družabno razmerje in si, kakor trgovski družabniki porazdele 'čisti dobiček'.*«¹²³

Glede zunanjepolitičnih vprašanj je bil program Narodne ljudske stranke splošen in usmerjen k izgradnji mednarodnega sožitja, konkretniji pa je bil Šusteršič v svoji brošuri, kjer je med drugim zapisal: »*Najboljša zunanja politika je dobra notranja politika.*«¹²⁴ Predlagal je zaupno razmerje do zahodnih velesil, poglobitev sodelovanja v Mali antanti in povečanje zunanjetrgovinske menjave. Podobno kot SLS se je tudi Šusteršič zavzemal za vzpostavitev diplomatskih odnosov med Kraljevino SHS in Zvezo sovjetskih socialističnih republik;¹²⁵ kot v času prve svetovne vojne je bil tudi po njej prepričan, da so dobri odnosi z Italijo odločilnega pomena za stabilno politiko balkanskega in srednjeevropskega prostora.¹²⁶ Predlagal je spoštovanje rapalskega dogovora, možne dopolnitve na osnovi recipročnosti ter skrb za ohranitev kulturnih stikov s Slovenci v Italiji.¹²⁷

Program Narodne ljudske stranke je izpostavil KMEČKI STAN kot jedro naroda, njegova izhodišča pa so se ujemala s programom SLS, na primer, tudi v zavzemanju za socialne reforme, za zmanjšanje denarnih prispevkov v obrambne namene, za povečanje izvoza in zmanjšanje uvoza, za razvoj industrije, za moderniziranje državne uprave in za reformo davčnega sistema.¹²⁸ Načelnik SLS Anton Korošec je podobna stališča o notranje- in zunanjepolitičnem položaju Kraljevine SHS kot Ivan Šusteršič razvil nekaj let kasneje, ko jih je nadgradil v razpravah Kriza parlamentarizma¹²⁹ in Nekaj evropske politike¹³⁰, objavljenih v konzervativno

¹²² Politika poštenosti, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 4; Šusteršič, *Moj odgovor*, 111–114.

¹²³ Šusteršič, *Moj odgovor*, 114–115 in 117–118.

¹²⁴ Prav tam, 137.

¹²⁵ Korošec, Nekaj evropske politike, 53–54; Šusteršič, *Moj odgovor*, 131–133.

¹²⁶ Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 64.

¹²⁷ Šusteršič, *Moj odgovor*, 134.

¹²⁸ Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1-3; Gosar, *Načrt političnega programa Slovenske ljudske stranke*, 185–189.

¹²⁹ Anton Korošec je v razpravi Kriza parlamentarizma, ki jo je podal kot svoj prispevek diskusiji v *Srpskem književnem glasniku*, postavil tezo, da »*parlamenti splošne in enake volivne pravice ne izpolnjujejo več pričakovanj in zahtev ljudskih mas*«. Kot enega od razlogov za krizo parlamentarne demokracije v Kraljevini SHS in hud zaviralni faktor za konstruktivno delo poslancev v Narodni skupščini je izpostavil »*prestrogo germansko strankarsko disciplino*« in prevelik vpliv poslanskih klubov in političnih strank. To je po njegovem mnenju povzročalo pretirano posvečanje strankarskim in političnim vprašanjem v Narodni skupščini v škodo reševanju gospodarskih in kulturnih problemov. Krivdo za takšen razvoj je pripisal nizki izobrazbeni

usmerjenem mesečniku *Socialna misel* leta 1926. Tako lahko ugotovimo, da med političnima prvakoma podobno kot v času Šusteršičeve politične izolacije pred prevratom¹³¹ tudi v obravnavanem obdobju ni bilo načelnih vsebinskih nasprotij o ključnih političnih vprašanjih, temveč je nezmožnost sodelovanja koreninila v različnosti njihovih političnih taktik in vizij za doseg čimbolj ugodnega položaja Slovencev v okviru Kraljevine SHS.

Volitve v Narodno skupščino leta 1923

Narodna ljudska stranka je na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923 nastopila z lastno kandidatno listo, česar, denimo, starin Matija Škerbec ni odobral.¹³² Nosilec strankine liste je bil Šusteršič, kandidirali pa so še: Franc Zajec (volilna okraja Ljubljana – okolica in Kamnik), Josip Doltar (volilni okraj Črnomelj), Fran Bartol (volilna okraja Kočevje in Litija), Janez Jereb (volilni okraj Kranj), Vladislav Pegan (volilna okraja Novo mesto in Krško), Fran Drobnič (Logatec) in Alojzij Peterman (volilni okraj Radovljica).¹³³ Predvolilni shodi Narodne ljudske stranke so bili najštevilčnejši na Dolenjskem; kot zanimivost omenimo, da sta v Črnomlju ob kandidatu stranke nastopila tudi kandidata NRS in Hrvatske republikanske seljačke stranke ter da je agitator Narodne ljudske stranke Beltram volivce pridobival tudi na Štajerskem.¹³⁴ Krog SLS na Štajerskem je bil zaradi trdne privrženosti politiki Antona Korošca Šusteršiču izredno nenaklonjen.¹³⁵

strukturi izvoljenih poslancev in centralistični državni ureditvi, posledica česar je bila ohromitev zakonodajnega dela in korupcija v državni upravi. Rešitev je videl v vpeljavi »*gospodarske demokracije*« in uvedbi druge (gospodarske) parlamentarne zbornice, kar je jeseni leta 1925 ponovno postala bolj izpostavljen zahteva strankinega avtonomističnega programa. V skladu s prepričanjem o koristnosti izvedbe reforme parlamentarnega ustroja je ob koncu razprave odločno zavrnil uvedbo diktature kot možno rešitev vprašanja neučinkovitosti parlamenta. Koroščevo razmišljanje je bilo deloma posnetek stališč štajerskega teologa in teoretika Josipa Jeraja o uvedbi »*skrajne demokracije na podlagi široke samouprave*«. V duhu korporativne misli je Josip Jeraj ponujal rešitev »*individualističnega in mehaničnega ustroja sedanjega parlamentarizma*« v smislu vrnitve »*k organičnemu pojmovanju življenja krščanskega srednjega veka*«.

Korošec, *Kriza parlamentarizma*, 265–268; Jeraj, *Ustavni problem naše države*, 129 in 135.

¹³⁰ Anton Korošec je v razpravi Nekaj evropske politike med drugim predlagal, naj bo zunanja politika Kraljevine SHS »v temelju miroljubna, na Balkanu vodilna, v Mali ententi ravnopravna, ob strani Francije egoistična, z ozirom na Italijo skrajno previdna in oprezna.« Korošec, *Nekaj evropske politike*, 51.

¹³¹ O tem glej: Šusteršič, *Moj odgovor*, 144–160 in 166–177.

¹³² Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 74.

¹³³ Šusteršičeva lista za kranjsko okrožje, *Jutro*, 22. 2. 1923, 2; Kandidati Narodne ljudske stranke, *Ljudski tednik*, 22. 2. 1923, 1.

¹³⁴ Lepo uspela shoda, *Ljudski dnevnik*, 6. 3. 1923, 2–3; *Ljudski tednik*, 8. 3. 1923, 8–9; Fiasko Šusteršičevega agenta, *Slovenec*, 11. 2. 1923, 1; Politične vesti, *Slovenski narod*, 20. 2. 1923, 2; 27. 2. 1923, 2.

¹³⁵ Januš Golec, urednik v Tiskarni sv. Cirila v Mariboru, ki je izdajala katoliška časnika *Straža* in *Slovenski gospodar*, je v svojih Spominih, denimo, zapisal: »In kmalu po tem, ko je že bil dr. Krek položen v grob, je začel dr. Šusteršič spletkariti proti uresničenju velike jugoslovanske ideje. Iz užaljenega slavohlepa in iz političnih nagibov je izstopil iz Jugoslovanskega kluba,

čeprav Narodna ljudska stranka v mariborskem volilnem okrožju ni kandidirala, so Šusteršiču v vodilnem štajerskem strankinem časniku *Straža* namenili uvodnik v samem finalu volilne kampanje.¹³⁶

Volilna kampanja SLS nasprotnih strank je bila Narodni ljudski stranki v večini primerov prijazna.¹³⁷ Eden redkih, ki je tudi v času volilne kampanje jasno in ostro zavračal politiko Ivana Šusteršiča, je bil Anton Novačan. To lahko razumemo kot posledico njegove politične ločitve z Ivanom Pucljem in s Samostojno kmetijsko stranko in hkrati kot dodaten dokaz o politični povezavi: Ivan Šusteršič – Ivan Puclj – Nikola Pašić. Nekdanji Pucljev tajnik Anton Novačan je Šusteršiču nadeval imena, kot so volkodlak in Čičikov – podobno kot Gogoljev literarni junak naj bi namreč Šusteršič trgoval z mrtvimi dušami ostarelih duhovnikov, liberalcev in samostojnežev – ter ocenil, da Slovenci »nismo vredni drugega, nego da se razselimo kakor cigani«, če bo Narodna ljudska stranka na volitvah dosegla uspeh.¹³⁸

Šusteršičevo stranko so v medsebojni volilni tekmi dobro izkoristili liberalni starini okrog *Slovenskega naroda* in SLS, ki so si Šusteršičevo politično pojavo podajali kot vroč kostanj.¹³⁹ Na višku volilne kampanje je njegovo politično dejavnost s prestižnega mesta, zbora zaupnikov v Ljubljani, komentiral in gladko zavrnil tudi načelnik SLS Anton Korošec, ki je v svojem govoru med drugim povedal: »Zadnje dni se je med Slovenci začela razvijati tudi politična veda, politična znanost kot znanost. Politični znanstveniki so dognali, da mi nimamo stranke in da je bila ta pravomočno razpuščena dne 22. novembra 1917. /.../ Kot praktičen politik, ki se ne pečam s takim znanstvenim raziskovanjem, pa čutim in rečem, da smo res mlada stranka, ker se čutimo mlade in krepke in zdrave.«¹⁴⁰

V nasprotju s prizadevanji Ivana Šusteršiča, ki se je marca 1919 pogajal z italijansko vlado proti interesom jugoslovanske države, je naslednik na čelu SLS Anton Korošec aktivno sodeloval pri oblikovanju državne tvorbe južnoslovanskih narodov.¹⁴¹ Šusteršič je Korošca leta 1918 v pismu prosil, naj posreduje pri regentu Aleksandru za njegovo vrnitev. Zapisal je, da lojalno sprejema novonastalo državno

zapustil jugoslovanske bojovnike in se začel udinjati nemškemu ter madžarskemu stremljenju. Da bi pa popolnoma dokončal svoje usokoško delo in svoj politični načrt, je poskusil v zelo resnem času razbiti svojo lastno stranko, kar pa se mu hvala Bogu ni posrečilo.«

Nadškofjski arhiv Maribor, Januš Golec, Spomini, 5. zvezek; Glej tudi: Shodi KZ, Slovenski gospodar, 13. 4. 1922, 3-4; Novaštifta, Slovenski gospodar, 20. 4. 1922, 5; Shod SLS v Št. Lovrencu, Straža, 24. 4. 1922, 2; Poslanci Jugoslovanskega kluba, Straža, 26. 4. 1922, 2; Sijajno zborovanje KZ v Žalcu, Slovenski gospodar, 27. 4. 1922, 1-2; Šusteršičev gnoj, Straža, 14. 4. 1922, 1; Odpadniki, Slovenski gospodar, 20. 4. 1922, 1; Obsodba dr. Šusteršiča, Straža, 19. 4. 1922, 2; Šusteršič in Pašić, Straža, 8. 1. 1923, 1.

¹³⁶ Polomljeni dokazi, Straža, 14. 3. 1923, 1.

¹³⁷ Politične vesti, Ljudski tednik, 22. 2. 1923, 4.

¹³⁸ Proč Šusteršič – Žlindra – Volkodlak – Čičikov, Republikanec, 4. 1. 1923, 3.

¹³⁹ Glej npr.: Dnevne vesti, Slovenski narod, 10. 1. 1923, 4; 20. 1. 1923, 3; Slovenčeva sramota, Slovenski narod, 28. 2. 1923, 1; Politične vesti, Slovenski narod, 18. 1. 1923, 3; 19. 1. 1923, 2; 23. 1. 1923, 2; 10. 2. 1923, 2; 11. 2. 1923, 3; 5. 3. 1923, 2.

¹⁴⁰ Zbor zaupnikov SLS – govor Antona Korošca, Slovenec, 6. 2. 1923, 1-2.

¹⁴¹ Pleterški, *Dr. Ivan Šusteršič*, 449-452; Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*, 316; Lipušček, *Ave Wilson*, 250.

tvorbo (ki jo je dojemal kot Veliko Srbijo na čelu s pravoslavno dinastijo), da se ne bo ukvarjal s politiko in da se vidi v diplomatski službi, zlasti v Vatikanu. Anton Korošec na pismo ni odgovoril, temveč je Šusteršiču po posredniku sporočil: »Povej mu, da zdaj ni nič.«¹⁴² »Vedno mi zveni v ušesih Korošček: 'Povej mu, da sedaj ni nič!',« je pozneje zapisal Ivan Šusteršič v brošuri *Moj odgovor*.¹⁴³ O globokem miselnem prepadu med politikoma, ki se je v obravnavanem času temelječ na rivalstvu za ugodnejši položaj v odnosu do srbske politične elite še zaostрил, je Šusteršič pred izdajo brošure pripovedoval tudi Albinu Prepeluhu.¹⁴⁴

NRS Nikole Pašiča je na skupščinskih volitvah 18. marca 1923 dosegla skoraj 26 odstotkov glasov, kar ji je v Narodni skupščini prineslo 108 mandatov in položaj najmočnejše politične stranke v Kraljevini SHS.¹⁴⁵ SLS je v državnem merilu dosegla 6,4 odstotka glasov, v Sloveniji pa 60 – to je pomenilo 21 mandatov v Narodni skupščini od 26 slovenskih. Jugoslovanska demokratska in Samostojna kmetijska stranka ter Nemci so dobili po en mandat, Hrvatska republikanska seljačka stranka pa v mariborskem volilnem okrožju 2.¹⁴⁶ SLS je z visoko volilno zmago dosegla prevladujoč položaj v slovenskem političnem prostoru, k čemur je pripomogla izpopolnjena in prenovljena notranja struktura in močna mreža združnih organizacij na podeželju ter posledično množična podpora volivcev avtonomističnemu programu. Šusteršičeva stranka je na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923 v volilnem okrožju Ljubljana – Novo mesto dobila 739 glasov volivcev (1,02 %); največ glasov je dobila v volilnem okraju Ljubljana-okolica (1,59 % glasov volivcev) in Ljubljana-mesto (1,48 % glasov volivcev), najmanj pa v volilnem okraju Radovljica (0,42 % glasov volivcev) in Novo mesto (0,73 % glasov volivcev).¹⁴⁷

Slovenski politični časniki niso komentirali Šusteršičevega neuspeha na volitvah, škof Jeglič pa je v dnevnik zapisal, da mu je žal predvsem duhovnikov – starinov, ki so jim verniki nenaklonjeni; šele junija 1924 je po vizitacijah zapisal, da se starini spet približujejo SLS.¹⁴⁸ Ivan Šusteršič je pričakoval dva poslanska mandata v Narodni skupščini, po volitvah pa se je zvest načelu realne politike umaknil v ozadje.¹⁴⁹ Konec leta 1920 je bil na lastno prošnjo izpisan iz imenika odvetnikov Odvetniške zbornice v Ljubljani,¹⁵⁰ novembra 1922 pa je zaprosil za ponovni vpis.¹⁵¹ Čeprav je bil eden od argumentov odbora zbornice proti Šusteršičevemu vpisu v imenik odvetnikov v začetku leta 1923 povsem političen – izdaja brošure *Moj odgo-*

¹⁴² Šusteršič, *Moj odgovor*, 50–52.

¹⁴³ Prav tam, 175.

¹⁴⁴ Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 147–148.

¹⁴⁵ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I. del, 406–407.

¹⁴⁶ Erjavec, *Volitve v Narodno skupščino 18. marca 1923*, 111; Erjavec, *Volitve v Narodno skupščino 8. februarja*, 38.

¹⁴⁷ Brez naslova, *Slovenec*, 19. 3. 1923, 2–3; Izid volitev, *Jutro*, 20. 3. 1923, 2; Volilne številke, *Kmetijski list*, 28. 3. 1923, 1.

¹⁴⁸ NAL, A. B. Jeglič, *Dnevnik*, 29. 3. 1923 in 29. 6. 1924.

¹⁴⁹ Šusteršič nastopi že na prihodnjih volitvah, *Jutro*, 29. 12. 1922, 1; *Politične vesti*, Slovenski narod, 10. 1. 1923, 3; Šusteršič, *Moj odgovor*, 16.

¹⁵⁰ NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo odboru odvetniške zbornice, št. 9/1923.

¹⁵¹ Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič*, 465; *Dnevne vesti*, *Avtonomist*, 21. 10. 1922, 3.

vor –,¹⁵² je po izrednem občnem zboru zbornice 19. aprila 1923 z 20. aprilom spet dobil dovoljenje za opravljanje odvetniške službe;¹⁵³ maja 1923 je odprl odvetniško pisarno v stavbi Ljudske posojilnice na Miklošičevi ulici v Ljubljani.¹⁵⁴

Po volitvah je Šusteršič ugotavljal, da javno mnenje ni bilo naklonjeno programskim smernicam Narodne ljudske stranke, in dodal: »*Otročje bi bilo, iskati tako zmago* (SLS, op. MR) *drugod kot v enotni volji ljudstva.*«¹⁵⁵ Politični nasprotnici in na volitvah na Slovenskem zmagoviti stranki je posredoval predloge za reševanje notranjepolitične krize v Kraljevini SHS, za uresničevanje katerih sam ni dobil mandata volivcev. Ponovno je kot temeljno poudaril potrebo po sklenitvi sporazuma med Srbi, Hrvati in Slovenci. Ocenil je, da pomeni visoka zmaga Hrvatske republikanske seljačke stranke na volitvah v Narodno skupščino ključno oporo avtonomističnemu programu SLS, ki mu srbske politične stranke radikalno nasprotujejo: »*Politični barometer v takih razmerah kaže na vihar. Ako hočejo Hrvati in Slovenci doseči svoj cilj, morajo započeti boj do skrajnosti.*«¹⁵⁶

Dejanski razvoj dogodkov ni bil daleč od Šusteršičevih napovedi. SLS je skušala vse do sklenitve sporazuma med Nikolo Pašićem in Stjepanom Radićem (poleti 1925) na parlamentarnih volitvah leta 1923 pridobljeni politični kapital unovčiti z naslonitvijo na Hrvatsko republikansko seljačko stranko. Opozicijske stranke so namreč po velikem uspehu avtonomistične državnopravne ideje na skupščinskih volitvah 27. marca 1923 v Zagrebu sklenile večstranski sporazum o skupnem nastopu v okviru Federalističnega bloka proti vladi Nikole Pašića in državnemu centralizmu.¹⁵⁷ Predsednik vlade je moral podporo za sestavo vlade iskati pri vodstvu Federalističnega bloka, pogovori 12. in 13. aprila 1923 v Zagrebu pa so se zaključili s podpisom protokola sporazuma – t. i. Markovega sporazuma.¹⁵⁸

Kljub porazu na volitvah v Narodno skupščino marca 1923 starini niso povsem opustili političnega delovanja. *Ljudski tednik* je do prenehanja izhajanja ostal oster kritik politike SLS – avgusta 1923 je, denimo, 5. katoliški shod v Ljubljani ocenil kot strankino politično manifestacijo.¹⁵⁹ Karel Pollak, lastnik INDUS d. d. – usnje, jermeni, galanterija in eden glavnih oglaševalcev v časnikih *Ljudski tednik* in *Ljudski dnevnik*,¹⁶⁰ ter odvetnik Vladimir Pegan sta februarja 1924 ustanovila posojilnico, junija 1924 pa so poskušali starini ob pomoči vladajoče Samostojne demokratske stranke prevzeti poslovanje konzervativno usmerjene Jugoslovanske tiskarne tako, da bi ta dobila začasnega upravitelja – Ivana Šusteršiča. »*Naši so o pravem času to zasledili,*« je pisal Jeglič, ki je ob pravni pomoči Janka Brejca

¹⁵² Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 25. 4. 1923, 2; Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 467.

¹⁵³ NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo Odvetniške zbornice, 20. 4. 1923.

¹⁵⁴ Domače vesti, Ljudski tednik, 3. 5. 1923, 6.

¹⁵⁵ Ivan Šusteršič, Svojim volivcem, Ljudski dnevnik, 20. 3. 1923, 1.

¹⁵⁶ Volitve, Ljudski dnevnik, 20. 3. 1923, 2.

¹⁵⁷ Načelen sporazum med SLS, Spahom in Radićem, Slovenec, 28. 3. 1923, 1.

¹⁵⁸ Več o tem glej: Ratej, *Slovenski politični katolicizem*, 56–108.

¹⁵⁹ Uvodnik, Ljudski tednik, 23. 8. 1923, 1.

¹⁶⁰ Trditev Frana Šukljeta, da finančno podpira izdajanje Šusteršičevih glasil, je Karel Pollak v času volilne kampanje za volitve v Narodno skupščino leta 1923 zanikal v časniku *Slovenec*. Dnevne novice, Slovenec, 8. 2. 1923, 2–3.

kupil Jugoslovansko tiskarno od Tiskovnega društva.¹⁶¹ Spomnimo, da je Šusteršič izgubo nadzora nad pisanjem katoliških časnikov razumel kot odločilen dejavnik za svoj politični zlom, za to pa je neposredno krivil škofa Jegliča.¹⁶²

Ivan Šusteršič in ljubljanski škof Jeglič

V zadnjih dneh maja 1923 je Jeglič praznoval 25-letnico svojega škofovanja, Ivan Šusteršič pa 60-letnico življenja.¹⁶³ Če je Šusteršič petdeseto obletnico še praznoval v krogu prijateljev iz vodstva SLS,¹⁶⁴ je deset let kasneje njegov jubilej javno obeležil le *Ljudski tednik*.¹⁶⁵ Kako težko je Šusteršič sprejemal spremenjeno dinamiko slovenskega političnega prostora v novi državi, je vidno tudi iz nekrologa, ki ga je februarja 1923 namenil dolgoletnemu političnemu nasprotniku Ivanu Tavčarju: »*Bila sva si mnogoletna politična nasprotnika. /.../ Protagonista v dveh nasprotnih taborih, vsak trdno prepričan, da bije boj za dobro stvar, vsak trdno odločen, da izvojuje ta boj do konca. /.../ Blagopokojni ni bil mehak v boju. Vdaril je, da je bolelo. To je zakon boja. A njegov boj je bil možat.*«¹⁶⁶ Iz njegovega pisma zahvale uredniku *Ljudskega tednika* Francu Jerebu za obeležitev življenjskega jubileja lahko razberemo, da je Šusteršič v zadnjem obdobju svojega življenja ostajal zvest opisanim vrednotam: »*Boli me pa vsaka hvala. Človeška hvala je ravno toliko vredna kot človeška graja. /.../ Če mi je bilo naklonjeno v življenju kaj dobrega storiti, hvala Bogu! Če sem pa kaj slabega storil, delam pokoro in zato zopet hvala Bogu! Pustimo preteklost, ki leži za današnji svet daleč za nami. 'Hvaležnosti' nisem nikdar pričakoval, zato nisem bil prav nič presenečen, ko je prišlo, kar je prišlo. Preteklost je mrtva, sedanjost živi in reklamira svoje pravice. Služimo sedanjosti, pripravljajmo prihodnost in ne delajmo si preglavic radi preteklosti.*«¹⁶⁷

Ker je ljubljanskega škofa Antona Bonaventuro Jegliča in Ivana Šusteršiča pred njegovim razhodom z vodstvom SLS vezalo posebno razmerje,¹⁶⁸ mu namenimo nekoliko pozornosti tudi v obravnavanem času. Po izdaji Šusteršičeve brošure se je poleti 1922 med nekdanjima prijateljema razvila živahna korespondenca, s katero se je Šusteršič dokončno poslovil od škofa.¹⁶⁹ Osredotočiti se velja zlasti na Šusteršičevo pismo s 14. junija 1922, ki je pomenilo organsko nadaljevanje brošure *Moj odgovor*, saj je želel Šusteršič sporna vprašanja med njima rešiti zasebno,

¹⁶¹ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 2. 1924 in 24. 6. 1924.

¹⁶² NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Šusteršič, *Moj odgovor*, 157–158.

¹⁶³ Ob 60-letnici narodnega delavca dr. Ivana Šusteršiča, *Ljudski tednik*, 31. 5. 1923, 1.

¹⁶⁴ Glej dokument o tem v: Rahten, *Zaveznštva in delitve*, 131.

¹⁶⁵ Ob 60-letnici narodnega delavca dr. Ivana Šusteršiča, *Ljudski tednik*, 31. 5. 1923, 1.

¹⁶⁶ Ivan Šusteršič, Dr. Ivan Tavčar, *Ljudski dnevnik*, 20. 2. 1923, 1.

¹⁶⁷ Dr. Ivan Šusteršič ob svoji 60-letnici, *Ljudski tednik*, 17. 6. 1923, 1.

¹⁶⁸ O tem glej npr.: NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo škofa Jegliča, 18. nečitljivo (oktober?) 1917; Šuklje, *Iz mojih spominov*, II. del, 264; Hribar, *Moji spomini*, II. del, 248.

¹⁶⁹ NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, Pismo škofa Jegliča Ivanu Šusteršiču, Gornji Grad, 26. 7. 1922 in Pismo Ivana Šusteršiča iz Voldersa, 24. 8. 1922.

v javnosti pa ohraniti spoštovanje do Jegličevega cerkvenega dostojanstva. Kot »osebno odgovornega« je pozval Jegliča, da posreduje v uredništvu *Slovenca* in doseže preklic obtožb proti njemu po izdaji brošure.¹⁷⁰ Čeprav je Šusteršič v pismu iz Voldersa junija 1922 zapisal, da je Jegliču odpustil, ker se je leta 1917 politično ločil od njega, izražajo naslednje besede njegovo veliko razočaranje in jezo nad škofom: *»In sedaj prehajam k najkočljivejši točki, k vnebovpijoči krivici, ki se mi je zgodila in za katero nosite v prvi vrsti VI odgovornost. Vaša odgovornost za to krivico je tako velika in tako evidentna, da zmorem žal opravičeno reči: Vsa ta krivica je Vaše delo! Kajti nikdar bi se ne bil mogel izvršiti moralčni umor, ki se je zagrešil proti meni, da ne bi bili morilcem nudili Vi svojo pomoč, svojo zaščito in še celo svojo škofovsko avtoriteto. Kajti, kar se je z menoj zgodilo, se moralčno prav nič ne razlikuje od umora i. s. od kukavičnega zasednega umora. /.../ Obrazložite mi vendar, kaj da sem osebno pregrešil tako groznega, da se sme z menoj postopati kakor z divjo zverjo? /.../ Tu obmolknete. Toda jaz Vas ne izpustim. Vi ste mi dolžni pojasnilo in jaz je kategorično zahtevam.«*¹⁷¹

Sklep

Leta, ki jih je Ivan Šusteršič po prevratu preživel v tujini, so bila zanj velika preizkušnja.¹⁷² Albinu Prepeluhu je na srečanju v nekem graškem hotelu leta 1922 priznal, da ni poznal srbskega naroda, katerega politični voditelji so v jugoslovanski državi odločilno oblikovali državno politiko: *»O njih sem vedel samo, da se vsi pišejo na -ić, da je njihov večni vladni predsednik Nikola Pašić in da so nekateri srbski politiki veliko zaslužili pri nabavi orožja v Franciji.«*¹⁷³ Narodna ljudska stranka v kratkem času trajanja volilne kampanje za volitve v Narodno skupščino ni imela priložnosti opredeliti programskih zahtev, posebno tistih z gospodarskega področja ne, zato se je v volilni kampanji osredotočila na kritiko politike SLS. Ugotovimo lahko, da je bil to glede na izpopolnjeno mrežo katoliških organizacij in posledično pričakovano visoko volilno podporo SLS politični salto mortale. Naglo osiveli Šusteršič je po volitvah živel med tirolskim Voldersom in Ljubljano, nekaj časa je bolehal in se zdravil v Radencih, kjer ga je zadela kap; 7. oktobra 1925 je umrl v svojem ljubljanskem stanovanju.¹⁷⁴ Ob njegovi smrti so si bila poročila v

¹⁷⁰ NAL, fond: Anton B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922.

¹⁷¹ Prav tam.

¹⁷² Ivan Šusteršič je med drugim zapisal: *»V zahvalo imam še posebej, da sem s svojo rodbino preganjan v tujini in da mi niti ni dovoljeno, služiti svoj vsakdanji kruh v domovini kot priprost državljan. Z menoj mora trpeti tudi moja bolna žena in sin: peklenško sovraštvo in osveta celemu rodu: na stare dni moram begati v tujini, pred očmi popolno negotovost, oropan za sadove svojega življenjskega dela: tako peklenško sovraštvo od strani, ki proglašajo sama sebe kot nositeljico katoliških idej.«*

NAL, fond: Anton B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922.

¹⁷³ Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 147–148.

¹⁷⁴ NAL, fond: Anton Koblar, fasc. 23, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders 29. 7. 1924; Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 74–76; Dr. Krek in dr. Šusteršič, *Ljudski tednik*, 31. 5. 1923, 2–3.

slovenskih političnih časnikih edina, da je šlo za eno najbolj opaznih osebnosti v slovenski politični zgodovini.¹⁷⁵ Ivan Hribar pa je v svojih Spominih že novembra 1917 vizionarsko zapisal: »Njegova (Šusteršičeva, op. MR) politična smrt bude smrt škorpijona, ki piči samega sebe.«¹⁷⁶

SUMMARY

Ivan Šusteršič and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes

Mateja Ratej

The National Council for Slovene Provinces and Istria, the supreme political representative body with its seat in Ljubljana, took over the leadership of the Slovene national movement in the Austro-Hungarian Monarchy. On October 27, 1918 the Council deposed Ivan Šusteršič from the post of Governor General of the Carniolan Province. Fearing assassination, he fled from Ljubljana to Vienna on October 28, 1918, first spending two years in Switzerland and in Italy, and then finally settling down in Volders in Austrian Tyrol. Although Slovene political parties did not wish to admit they were in any way connected with him they started to prepare for his political participation in Slovene politics after he had published a text entitled *Moj odgovor* (My Reply) in April 1922. It focused largely on a critical evaluation of political activities of the SPP, the Slovene People's Party (Slovenska ljudska stranka) and its, as Šusteršič put it, clericalism. To him, the SPP's autonomist political platform was but a means of wooing its constituent body. Prior to his return to Ljubljana in 1922 and with the help of the political support of Ivan Pucelj of the Slovene Agrarian Party (Slovenska kmetijska stranka), Šusteršič established contacts with the National Radical Party in order to weaken the political influence of the SPP. Upon his arrival to Ljubljana on December 11, 1922, he was warmly welcomed by his supporters who were also called the *starini* and the *šuštercijanci*. Strongly stigmatized by the Catholic political camp, they had been covertly politically active throughout Šusteršič's absence. Šusteršič established the NPP, the National People's Party (Narodna ljudska stranka), which favored self-determination and strong Christian values in public life. Although the NPP did not support the idea of Yugoslav national unity its platform did mention state unity within the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes. Šusteršič was of the opinion that the process of bringing closer the Serbs, Croats, and Slovenes is necessary but should circumvent the existing legislation. According to him, the crisis of the Kingdom both in internal affairs and in foreign relations could be attributed to a lack of civic pride. Like the SPP, Šusteršič advocated the establishment of diplomatic relations between the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes and the Union of Soviet Socialist Republics. He was also certain that good relations with Italy represented the key to stable politics in the Balkans and in Central Europe. Stressing the importance of the peasant class as the core of the Slovene nation, the basic tenets of the platform of the National People's Party were in accord with the platform of the Slovene People's Party. Both advocated social reform; reduction in defense expenditure; increase in export and decrease in import; industrial development; modernization of state administration; and tax system reform. Election to the National Assembly took place on March 18, 1923, and the NPP won 739 votes (1,01 %) in the Ljubljana – Novo Mesto electoral district. The years he had spent abroad after the political turnabout had been particularly trying for Šusteršič, and after his return to Ljubljana in 1922 it was difficult for him to keep up with the changed political circumstances in the Kingdom of the Serbs, Croats, and

¹⁷⁵ Glej npr.: Dr. Ivan Šusteršič, *Slovenec*, 8. 10. 1925, 2; *Jutro*, 8. 10. 1925, 2; *Slovenski narod*, 9. 10. 1925, 2; *Domoljub*, 15. 10. 1925, 1-2; *Straža*, 9. 10. 1925, 2.

¹⁷⁶ Hribar, *Moji spomini*, II. del, 244–245.

Slovenes. After the 1923 election he lived between Volders and Ljubljana, and suffered a stroke while he was undergoing medical treatment in Radenci. He died in his Ljubljana flat on October 7, 1925. Reports in Slovene political newspapers all agreed that Ivan Šusteršič was one of the most prominent figures in Slovene political history.

Viri in literatura

Arhivski viri

Nadžkofijski arhiv Ljubljana, Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik
 Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond: Ivan Šusteršič
 Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond: Anton Koblar
 Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisna zbirka, Zapuščina Ivana Hribarja
 Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond: Nikola Pašić
 Nadškofijski arhiv Maribor, Januš Golec, Spomini

Monografije

Bergant, Zvonko, *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.

Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.

Dolar, France, *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918*. Buenos Aires: Sij, 1971.

Erjavec, Fran, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.

Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.

Grdina, Igor, *Slovinci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918*, Ljubljana: Študentska založba, 2003.

Hribar, Ivan, *Moji spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.

Krizman, Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

Lipušek, Uroš, *Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Sophia, 2003.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Perovšek, Jurij, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998.

Pleterski, Janko, *Dr. Ivan Šusteršič (1863–1925). Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.

Prepeluh, Albin, *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana: Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., 1938.

Rahten, Andrej, *Pozabljeni slovenski premier; Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec: Mohorjeva, 2002.

Rahten, Andrej, *Zaveznitva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*. Ljubljana: Nova revija, 2005.

Ratej, Mateja, *Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929*, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, Maribor, 2004.

- Sodite po delih! Vsem, ki so dobre volje! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*, Ljubljana: Tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1923.
- Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000.
- Škerbec, Matija, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*. Cleveland (Ohio): samozaložba, 1957.
- Šuklje, Fran, *Iz mojih spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1995.
- Šušteršič, Ivan, *Moj odgovor*. Volders na Tirolskem: samozaložba, 1922.
- Zečević, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921*. Maribor: Založba obzorja, 1977.

Članki

- Bergant, Zvonko, Ivan Šušteršič o liberalizmu in klerikalizmu, *Bogoslovni vestnik*, št. 3/2001.
- Erjavec, Fran, Volitve v Narodno skupščino 18. marca 1923, *Socialna misel*, I. II/1923.
- Erjavec, Fran, Volitve v Narodno skupščino 8. februarja v Sloveniji, *Socialna misel*, I. IV/1925.
- Gosar, Andrej, Načrt političnega programa Slovenske ljudske stranke, *Socialna misel*, I. I/1922.
- Grdina, Igor, Nekaj opazk o Šušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis*, št. 3/1999.
- Jeraj, Josip, Ustavni problem naše države, *Socialna misel*, I. II/1923.
- Kacin – Wohinz, Milica, Tajni predlog Ivana Šušteršiča o hrvatsko-slovenskoj republici, *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- Korošec, Anton, Nekaj evropske politike, v: *Socialna misel*, I. V/1926.
- Korošec, Anton, Kriza parlamentarizma, *Socialna misel*, I. V/1926.
- Pleterski, Janko, Dejavnost dr. Ivana Šušteršiča v Švici v letih 1917–1918, *Zgodovinski časopis*, št. 2/1992.